

SÖRMLAND^s MUSEUM byggnadsvård

Skottvångs gruvor

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

Vård- och underhållsplan för område och byggnader

Hugo Larsson

Skottvångs gruvor

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

Vård- och underhållsplan för område och
byggnader

Hugo Larsson

© 2004 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@kuf.dll.se

Författare: Hugo Larsson,
bebyggelseantikvarie
Omslagsbild: Förrådsbyggnad med
vällingklocka vid Skottvång den 27
februari 2004
Foto, där ej annat anges: Hugo Larsson,
Layout: Viktoria Magnusson
Allmänt kartmaterial från
Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350

Nyköping 2004

Innehåll

Vårdplan för gruvområdet	5
Bakgrund	5
Syfte och målsättning	5
Historik	7
Gruvmiljön	8
Gruvfältet	11
1 Porthålsgruvan	13
2 Lerklackagruvan	16
3 Hästhålet	17
4 Dankvartsgruvan	17
5 Kärrgruvan	18
6 Fårhålet/Ängsgruvan	18
7 Tyskhålet	19
8 Nybyggegruvan	19
9 Ormgruvan	19
10 Snuggan	19
11 Skärpningar	20
Jordbruket	21
Kallmurade konstruktioner	22
Lösa objekt	22
Åtgärdsbehov för miljön utom byggnaderna	23
Jordbruksmark och byggnadstomt	23
Malmtransportvagnen, kanonerna, granaten, röret	24
Gruvfältet	24
Lagskydd	24
Byggnadsbeskrivningar	28
1 Pumpstocksborr, borrhús	28
- Skador med åtgärdsförslag	29
- Löpande underhållsåtgärder	29
2 Sprängmedelsförråd	30
- Skador med åtgärdsförslag	31
- Fortlöpande underhållsåtgärder	31
3 Smedja	32

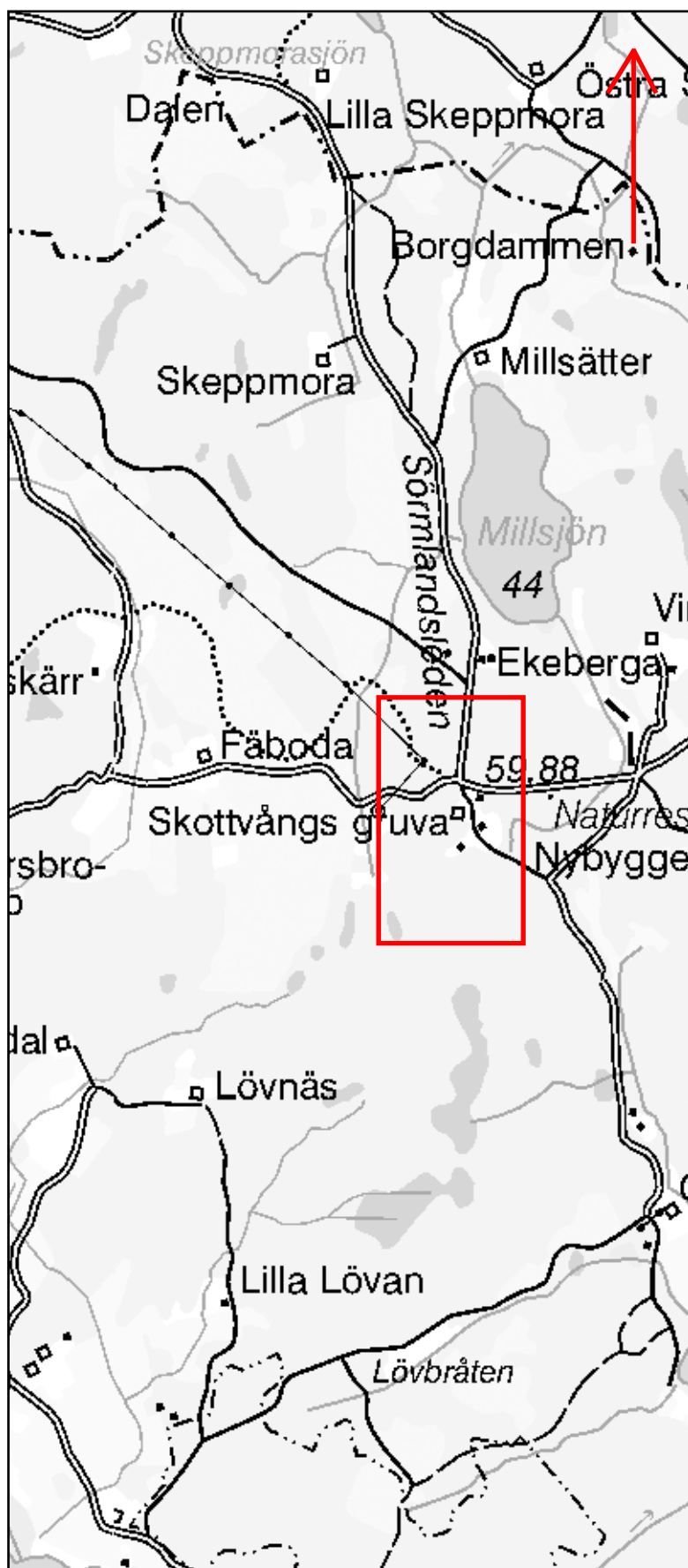
- Skador med åtgärdsförslag	32
- Fortlöpande underhållsåtgärder	33
4 Pörte	34
- Skador med åtgärdsförslag	34
- Fortlöpande underhållsåtgärder	35
5 Gruvlave	36
- Skador med åtgärdsförslag	36
- Akuta åtgärder vid ett bevarande av befintligt lavtorn	38
- Fortlöpande underhållsåtgärder	38
6 F.d. maskinhus, maskinverkstad samt transformator	39
- Skador med åtgärdsförslag	42
- Fortlöpande underhållsåtgärder	42
7 Förråd	43
- Skador med åtgärdsförslag	43
- Underhållsåtgärder	43
8 Drivmedelsförråd	44
- Skador med åtgärdsförslag	44
- Fortlöpande underhållsåtgärder	44
9 Äldre krutkällare	45
- Skador med åtgärdsförslag	46
- Fortlöpande underhållsåtgärder	46
10 Jordkällare	47
- Skador med åtgärdsförslag	47
- Fortlöpande underhållsåtgärder	47
11 Gruvfogdebostad	48
- Skador med åtgärdsförslag	51
- Fortlöpande underhållsåtgärder	51
12 Dass	52
- Skador med åtgärdsförslag	52
- Fortlöpande underhållsåtgärder	52
13 Magasin	53
- Skador med åtgärdsförslag	53
- Fortlöpande underhållsåtgärder	53
14 Gethus	54
- Skador med åtgärdsförslag	54
- Fortlöpande underhållsåtgärder	54
15 Bostadshus	55
- Skador med åtgärdsförslag	55
- Fortlöpande underhållsåtgärder	56
16 Fähus	57
- Skador med åtgärdsförslag	57
- Fortlöpande underhållsåtgärder	58

Planering och prioritering	59
----------------------------	----

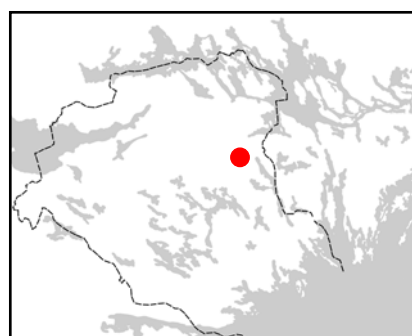
Källor	60
--------	----

Bilagor

1. Åtgärder, prioritering
2. Årligt besiktningsprotokoll
3. Vårdplanering
4. Underhållsjournal

● Skottvångsgruva

Översiktskarta, Skottvångsgruva

Södermanlands län

Vårdplan för gruvområdet

Bakgrund

Föreliggande vårdplan är beställd av Åkers bruk AB och utgör ett led i pågående arbeten som ytterst syftar till att skapa ett ekomuseum kring åkers bergslag. Behovet av en vårdplan för området påtalades för länsstyrelsen under slutet av 1990-talet varvid ett muntligt löfte om delfinansiering av sådan utverkades. Frågan aktualiserades på nytt av Eva Sundström i utredningen Åkers bergslag –förslag till handlingsplan (2002).

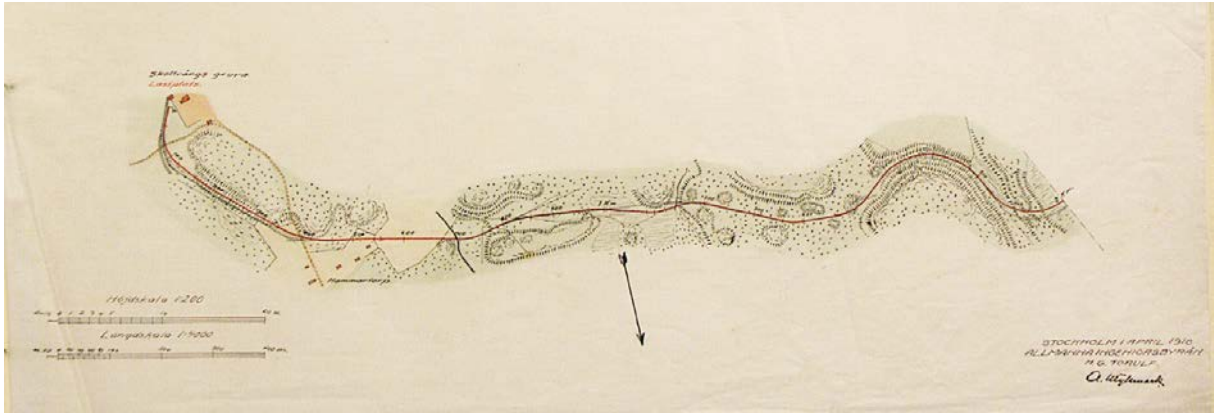
Gruvområde och byggnader ägs och förvaltas av Åkers bruk AB. Byggnaderna och restaurangverksamhet arrenderas 2004 av familjen Brandt/Serrander. Dessa har hittills i praktiken även skött delar fortlöpande underhåll samt utfört vissa renoveringsåtgärder. Östra Sörmlands gruvförening bedriver årligen verksamhet inom området då de uppför och eldar en kolmila.

Syfte och målsättning

Vårdplanens huvudsakliga syfte är att i den mån brister i underhåll förekommer peka på dessa samt att specificera allmänna åtgärder och ange underhållsintervall. Ett syfte med dokumentet är även att beskriva samt ge en historisk bakgrund och förklaring till miljö och objekt för att på så sätt lyfta fram dess värden och kvalitéer. Dessa bör i sig vara styrande för hur området respektive olika objekt bör brukas och skötas vilket också avspeglas i redovisade åtgärdsförslag. Målsättningen är att dokumentet ska användas vid långsiktig planering av åtgärder samt som ett dokument för årlig tillsyn och uppföljning av åtgärder.

1. Bebyggelsemiljön vid gruvan från nordväst, februari 2004.

3 Förlagsritning för järnväg mellan Åker och Skottvång, 1918

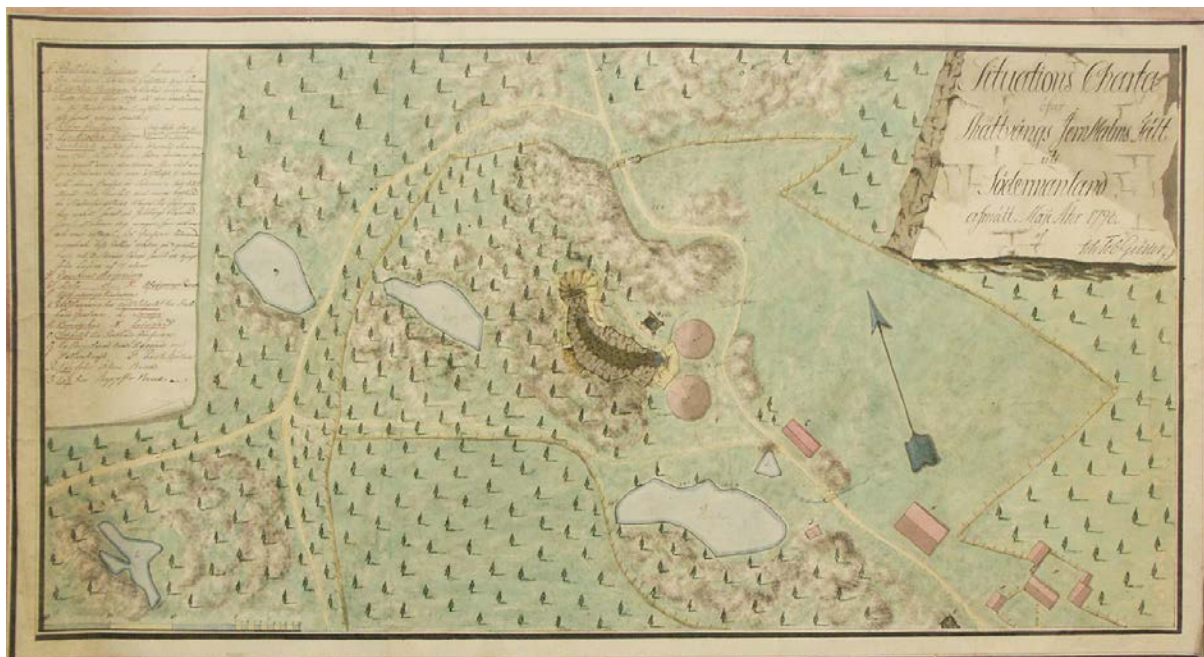
Historik

Åkers bergslag har genom en datering av en hyttlämning i Kalkbro kunnat konstateras ha anor sedan 1200-talet.¹ Gruvdriften vid Skottvångs gruva är belagd från 1500-talet men kan ha äldre anor.² En mängd gruvhål i och runt bebyggelseområdet minner om platsens långa historia i detta avseende. Sedan 1600-talet har gruvdriften pågått och för perioder övergivits under ett flertal tillfällen. Järnmalmen från Skottvång transporterades troligen ursprungligen till stor del med fraktpråmar via Marvikarna till Åkers styckebruk där den förädlades till olika gjuteriprodukter. Den sträcka av transporten som gick till lands har åtminstone under 1760-talet skötts med hästar som dragdjur. 1762 omnämns betesmarken till dessa i en lantmäterihandling (se nedansamt fig.2 ovan). Även vid 1900-talets början fraktades malmen med hästar som dragdjur.³ Transporten sköttes av traktens bönder medan gruvarbetarna till en del hämtades från annat håll. Den lokala dialekten har haft viss släktskap med värmländska som ett resultat

av inflyttning av gruvarbetare och gruvfogdar. Gruvarbetarna bodde på omgivande torp och utgårdar.⁴ År 1918 anlades en järnväg för transport av malm till Åkers styckebruk.⁵ En liten järnbana gick dock även tidigare internt på området från gruvlaven bort till malmbacken. Denna sträckning är markerad på 1886 års kartering över området. Gruvdriften lades ner på platsen år 1920.⁶ Under 1950-talet kom Lars Serrander med familj att arrendera gruvfogdebostaden som sommarbostad. Familjen Serrander har allt sedan dess arrenderat området och aktivt arbetat med dess bevarande och tillgängliggörande. Sedan 1986 driver Eva Serrander ett värdshus i det gamla maskinhuset.⁷ Flertalet byggnader på området genomgick under åren 1995-97 renoveringsåtgärder varvid bland annat ett stort antal tak lades om. Arbetena utfördes till stor del av arbetslösa byggnadsarbetare inom ramen för ett ALU-projekt.

4 År 1916 ersattes ångkraften med el vid Skottvång. Kraftkällan krävdes för att uppföra malm samt pumpa vatten ur gruvorna. Transformatorns isolatorer är med stor sannolikhet de ursprungliga på byggnaden, dvs. tillkomna i samband med uppförandet 1916.

5 Karta över gruvområdet, upprättad 1798 av Johan Tobias Geisler. Porthålsgruvan var vid denna tid i drift medan övriga håll stod övergivna och i förekommande fall vattenfyllda.

Gruvmiljön

Liksom på många andra platser där gruvbrytning förekommit finns lämningar i form av ett stort antal gruvhål och skrotstensvarpar kvar vid skottvång. Vad som gör platsen extra intressant är att en stor andel av de kringbyggnader som tillhörde ett gruvområde av denna dignitet under 1800-tal och tidigt 1900-tal dessutom finns bevarade på plats. Byggnaderna ligger idag inbäddade i grönska i form av skogs och ängsmark. En situationsplan över gruvområdet från 1798 visar att fördelningen mellan öppna och trädbevuxna ytor närmast byggnaderna i princip omfattade de nuvarande. Jordbruksmark bör alltid ha ingått i enheten med tanke på att gruvfogdens privatekonomi till en del

baserades på ett eget jordbruk vilket även avspeglas i byggnadsbeståndet. Före järnvägen och ångkraften utgjordes kraftkällan; för såväl malmtransport som under vissa perioder uppfodringsverk av olika slag av dragdjur vilka krävde betesmark och slåttermarker. I beskrivningen till en avritning av området från 1762 anges exempelvis att ett stort nu skogbeväxt och redan då något igenväxt hagmarksområde användes till bete för "malmdragare hästarne" (se ovan figur 2, s.6) . Järnvägen som användes för malmtransport är uppriven sedan 1946 men dess sträckning kan ännu till en del anas i landskapet.⁸ Ett foto från 1918 visar en kraftig banvall av skrotsten med sträckning fram mot

6 Förstasidan i en kartbok som baseras på Johan Tobias Geislers kartunderlag från 1798 med revideringar 1835, 1867 respektive 1878. Ett flertal av de byggnader som ännu finns kvar på området har ritats in på kartan. På basis av kartritarens manér kan man anta att samtliga tillkommande byggnader ritats in i samband med 1835 års revidering.

8 Ekebeerga, några hundra meter nordväst om gruvområdet har fungerat som gruvarbetarbostad för två familjer. Runt sekelskiftet 1800 bodde gruvfogden i byggnaden. Gruvarbetarna brukade även ett litet jordbruk där två bostäder och fyra familjer gemensamt delade en ladugård. Ekeberga utgör en av flera bevarade gruvarbetarbo-stadsmiljöer i området runt Skottvångs gruvor.

Det som konstituerar miljöns värden är samspelet mellan olika byggnader med olika funktion. Enskilda konstruktioner kan dock ha ett särskilt värde i egenskap av unika företeelser. Pumpstocksborren med tillhörande borrhushus är ett exempel på en sådan. För att fullt ut förstå anläggningen och den sammantagna verksamhet som bedrivits där är kombinationen av bevarade stående byggnader och lämningar i landskapet liksom existensen av omgivande dagsverktorp eller lämningar av dessa

respektive ett synliggörande av den jordbruksmark som tillhört gruvfogdebostaden en förutsättning. Dessa samband är inte alltid tydliga idag men skulle genom informationsinsatser samt landskapsvårdande insatser kunna tydliggöras. Sammantaget skulle detta kunna ge en bra bild av social struktur samt de olika typer av verksamheter och arbeten som utgjorde förutsättning för gruvdriften under tidigt 1900-tal.

9. Järnvägsbanken till den nu upprivna järnvägen mellan Åker och Skottvång finns i långa sträckor kvar. I anslutning till skrotstensvarparna vid gruvområdet syns var slipersen har legat genom att dessa då de rutnat bort givit extra näring åt efterföljande gräsvegetation.

10. Porthålsgruvan har genom tiderna varit den viktigaste gruvan på gruvfältet. Vid fototillfället den 26 april 2004 hade läns pumpning av en del av gruvans vatten nyligen genomförts. Vattennivån låg dessförinnan någon meter under marknivå.

Gruvfältet

Det finns enligt fornminnesregistret 19 gruvhål vid Skottvång med mynningsmått som varierar mellan 2,4-40 x 2,5-15 meter. Flertalet av dessa är idag vattenfyllda. I ett fåtal fall är bergväggen synlig. Två av gruvhålen har kallmurade kanter. Vid fornminnesinventeringen 1992 påträffades inga spår av tillmakningsteknik. Vattenståndet var dock högt vid tillfället.¹² Fram till och med tidigt 1800-tal bör dock tillmakningsmetoden ha varit allmän vid gruvbrytning. Första gången sprängämnen (svartkrut) ska ha använts vid gruvbrytning i Sverige ska ha varit år 1635 i Nasafjällets silvergruva.¹³ I Sven Rinmans Bergsverkslexikon från 1788 redovisas båda metoderna som allmänna. Rinman talar i detta sammanhang även om en i Stora Kopparberg år 1763 påträffad odetonerad laddning i ett ras som vid tillfället var över 100 år.¹⁴ De två teknikerna kan ha använts parallellt vid Skottvång under 1700-talet. I ett protokoll från Bergstinget den 9 juli 1707 klagar Johan Jacob Wattring som tillsammans med sin bror äger och driver bland annat Åkers styckebruk och

Skottvångs gruva, över att vattensjuka och framför allt vedbrist medfört att gruvan tvingat stängas. I 1708 års bergstingsprotokoll anges att Wattring säger sig ha återupptagit gruvdriften i ett ödehål, benämnt Snuggan genom "eldfall" med "tre stafrem vedh." (se nedan)¹⁵ Brist på bränsle (ved) till brytning med tillmakningsteknik hotade således att stänga gruvan vid denna tid. Även vid krutframställning är kol en väsentlig ingrediens som tillika kräver träråvara. Krutets sprängverkan per volymandel träråvara är dock överlägset tillmakningsteknikens dito varför uppgiften om vedbrist i kombination med belägget för brytning med tillmakning vid gruvan vid samma tid tyder på att denna teknik då var den helt dominerande vid gruvan. Det äldsta kruthuset finns redan på 1798 års avbildning av området vilket belägger denna tekniks användning under slutet av samma århundrade. Vedbristen var även i andra sammanhang ett problem och källa till tvistemål för Åkers styckebruk under hela 1700-talet och en bit in på 1800-talet.¹⁶ Sannolikt var vedbristen i kombination med tillgången på krut från styckebrukets

11 En järnvägsräl's förband
gruvlaven över treans schakt med
skrotstensvarpen även före 1918
års järnväg. Utsnitt ur 1886 års
karta (Jfr. fig. 12).

eget krutbruk en lokal drivkraft för att frammana ett kanske redan under 1700-talet fullutbildat teknikskifte i detta avseende vid Skottvång.

Under 1800-talet kom olika typer av explosiva sprängmedel att generellt i landet helt ersätta tillmakningstekniken. Det ständiga sökandet under olika tider efter nya malmförande skikt innebar att gamla hål ständigt återupptogs för provbrytning (se nedan). Äldre spår av tillmakning kan på detta sätt ha försvunnit även i mycket gamla och i praktiken tidigt övergivna gruvhål (se dock i detta sammanhang kommentar i fotnot nr 12 ovan).

Endast ett fåtal av de 19 hålen är av större djup. Resterande relativt grunda hål kan till en del vara resultatet av provbrytningar. Under åren 1746-63 genomfördes 12 provbrytningar, så kallade skärpningar utan resultat. Tre av dessa utfördes i äldre övergivna brott.¹⁷ De grunda gruvhålen kan också vara spår

av mycket gammal gruvbrytning. Under 1700-talet förbättrades pumptekniken vilket gjorde att man kunde bryta sig ner djupare än tidigare i vattensjuka områden.¹⁸ Vid Skottvång var situationen ovanligt bra i detta avseende. Under sista brytningstiden var tillrinningen endast 9 minutliter vilket exempelvis innebar att det tog 20 år för Porthålsgruvan att fyllas med vatten efter nedläggning.¹⁹ Uppgiften ovan från 1707 års bergsting där Johan Jacob Wattring bland annat beklagar sig över vattensjuka gruvhål som bidrar till att göra Skottvångs gruva svårbytbar visar att vattentillströmningen under gruvans tidiga brytningstid medförde problem även vid Skottvång.

Omfattande skrotstensvarp finns i områdets östra och sydsydvästra del. Avsaknad av sten med spår av tillmakningsteknik gör att man vid fornminnesinventeringen bedömde de nu synliga delarna av varpen som sena, dvs. 1800-tidigt 1900-tal.²⁰

12. Höjdryggen i bakgrunden t.v. i bild utgör en
skrotstensvarp från gruvans sista brytningsperiod. I
Skrotstensvarpen lades ickemalmförande uppförd rad
sten. På den plats där vedstaplarna i bild är belägna
sorterades malmen. Järnvägsrälens som avbildas i fig.
11 förband skrotstensvarpen och malmvaskningsplats,
via en ramp, med föregångaren till dagens gruvlave
vilken skymtar t.h. i bild. I förhållande till kartbilden
i fig. 11 är fotot taget mot nordost i ett läge norr om
gruvlaven över treans schakt.

13 Porthålsgruvan med dess tre nedgångsschakt enligt utsnitt från 1886 års karta.

1 Porthålsgruvan

I Porthålsgruvan som är 300 m djup skedde den viktigaste brytningen. Järnmalm bröts i gruvan fram till dess att gruvdriften lades ner 1920.²¹ Gruvan har en större huvudöppning samt tre smala nedgångsschakt som benämns Ettan, Tvåan respektive Trean. Huvudöppningen har relativt vid omkrets och bör av allt att döma ha börjat som ett dagbrott. Enligt en berättelse nedtecknad av Anders Olsson år 1735 ska hans fader Olof Persson (död 1679 vid 93 års ålder) i sin ungdom, dvs. cirka år 1600 ha arbetat i gruvhålet som gruvdräng. Gruvan blev dock strax därefter ödelagd. Vid denna tid sköttes pumpning och uppföring av tre hästvindor drivna av vardera två hästar.²² Andrahandsupptecknaren C. A. Söderbergh tar i en egen kommentar till texten, uppgiften om gruvhålets ödeläggelse i kombination med kännedom om malmkroppens beskaffenhet till intäkt för att verksamhet bör ha bedrivits i gruvhålet minst sedan 1500-talets mitt. En 1500-talsdatering styrks enligt

Söderbergh även av en uppgift i ett bergsämbedsutdrag av den 26 oktober 1643 där en tvist rörande en ny gruva i sammanhanget även nämner ”den gamla grufvan Skottvånne” vars malm uppges försörja fyra masugnar under samma ägo. Söderbergh tolkar uppgiften som att bearbetning av gruvan vid tidpunkten bör ha försiggått minst sedan slutet av 1500-talet. I den beskrivande texten till den efter hand uppdaterade versionen av 1798 års kartering anges att gruvan upptogs 1764 efter att dessförinnan ha varit ödelagd. Söderbergh anger att gruvdriften i Porthålet återupptogs efter det att man under åren 1746-63 fruktlöst upptagit sammanlagt 12 skärpningar i området i syfte att hitta ny malm. Den länsades på vatten i mars 1764. I april respektive juni detta år uppfördes de två hästvindor vilka avbildas på Geislers oreviderade kartering av år 1798. Vid återupptagningen av driften år 1764 hade gruvhålet enligt Söderbergh legat öde i över 100 år. På 21 ½ famnars djup ödelades gruvan på nytt till

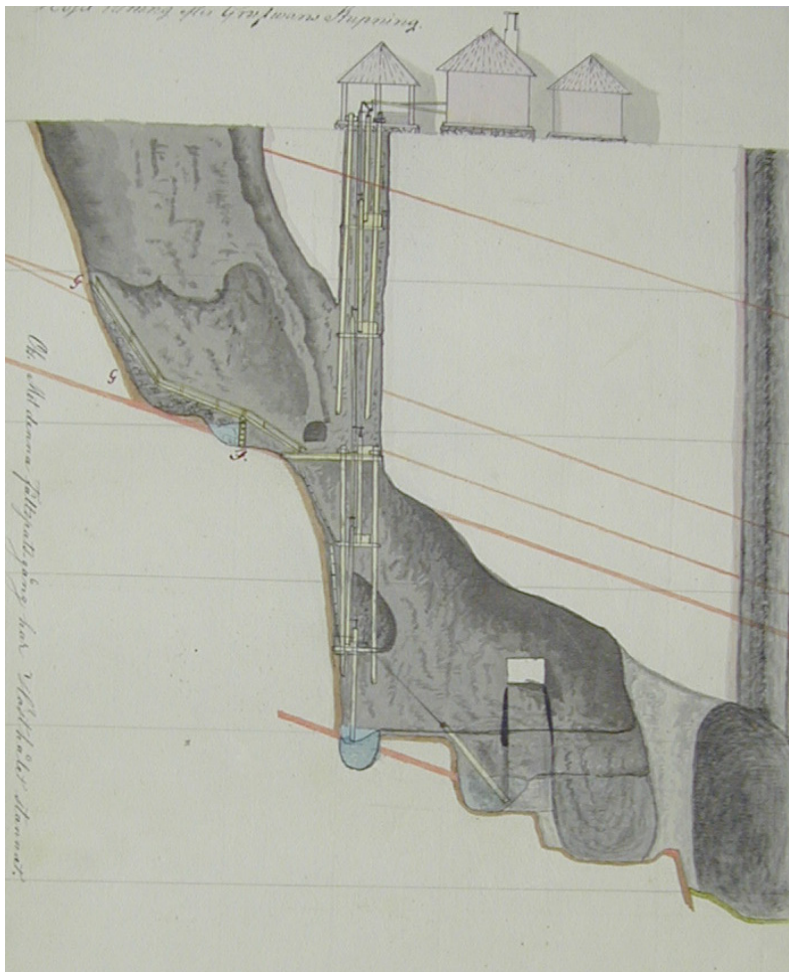
14 Porthålet enligt 1798 års oreviderade karta av J. T Geisler. Ettans schakt var sprängt vid karteringstillfället. Uppföring av malm och vatten skedde med hjälp av de avbildade runda hästvandrarna.

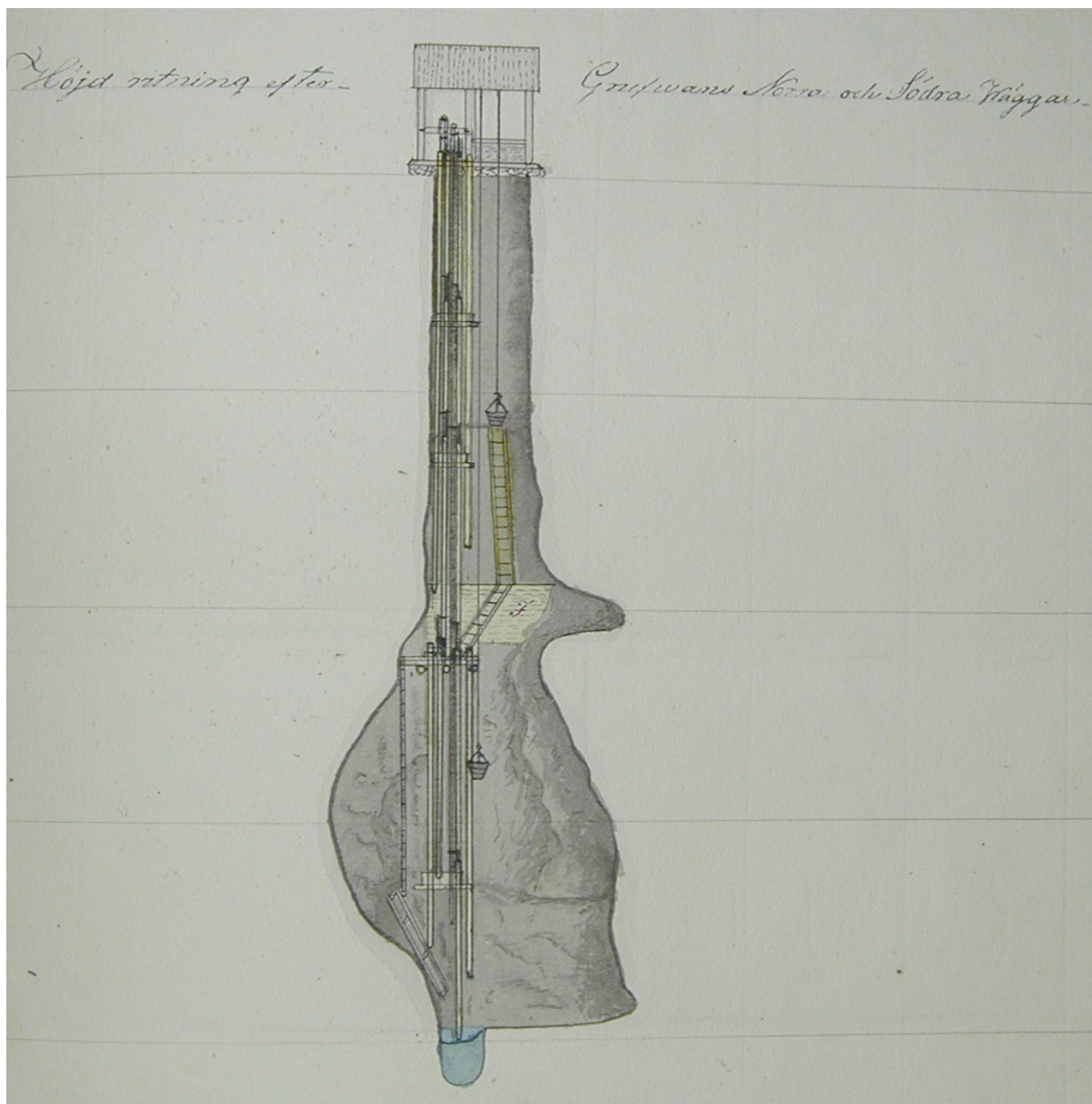
15 Porthålsgruvan samt ettans och tvåans schakt under 1800-talets förra hälft- Utsnitt ur J.T Geiskers kartbok 1798 med revideringar 1835, 1867 och 1878.

följd av sviktande malmtillgång. För att komma åt en lämnad ådra i norra schaktväggen anlades därför år 1772 ettans schakt. Då denna brutits ner till samma nivå som Porthålet och förbindelse mellan schakten på så sätt skapats utnyttjades det som nedgångsschakt.²³ På Geiskers oreviderade kartering anges tvåans schakt såsom endast utstakat. Bearbetningen av detta

påbörjades dock samma år. Efterhand som även detta schakt kom att bottna i Porthålsgruvan ändrades funktionen till att bli ett transportschakt. 1835 års revidering av situationsplanen visar att denna funktion då är ett faktum. Planen visar detaljerat hur stånggång löper från schaktet till det nyuppförda maskinhuset vilket uppförts i samband med den år 1834 installerade

16. Höjdmätning, sektioner av Tvåans och treans schakt från söder Byggnader och uppforderingsverk är från resultatet av revideringar utifrån J.T Geiskers kartering år 1798. Kartverket är reviderat 1835, 1867 respektive 1878. Byggnaden med skorsten föreställer det ursprungliga maskinhuset från 1834 och bör ha ritats in i samband med revidering av kartan 1835. Treans schakt t.h. i bild sprängdes fram år 1844. I kartboken är detta schakt samt orten där under av utrymmesbrist delvis ritad på sidans marginal vilket indikerar att det är inritat efter tillkomsten av den tidigare sektionen. De revideringar som är gjorda 1878 är utförda med en skarpre och tydligt identifierbar kulörsättning. Detta schakt bör således vara inritat 1867 vilket även är ett rimligt antagande mot bakgrund av schaktets tillkomsttid. Avbildningen av tvåans schakt med tillhörande noggrannt inritat uppforderingsverk inklusive maskinhus dateras på så sätt med säkerhet till år 1835 (jfr.fig. 15 ovan samt fig 5, s. 8).

17. Ettans schakt, sektion (höjdmätning) från norr. Bilden illustrerar väl hur transport av malm, människor och vatten gick till vid gruvan under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. I princip tillämpades samma typ av transportteknik ända till dess att verksamheten lades ner på 1920-talet. Sektionen är hämtad ur Geislers 1835, 1867 respektive 1878 års reviderade kartbok och bör vara utförd i samband med 1835 års revidering (se figurtext till fig 17, s. 14).

ångmaskinen.²⁴ 1839 utstakades treans schakt i syfte att fungera som uppföringsschakt för malm och vatten. Ett år 1842 lanserat alternativt förslag att istället länsa Hästhålsgruvan fullt ut samt skapa förbindelse mellan detta och Porthålet för att istället utnyttja hästhålet som uppföringsschakt ledde ingen vart varför schaktning av treans schakt påbörjades 1844.

Geislers oreviderade kartering från år 1798 påvisar om och hur i så fall man kunde ta sig ner separat via det stora Porthålet. Senare revideringar 1835, 1867 och 1878 av samma grunduppmätning illustrerar hur nedstigning via den stora öppningen kunde ske via stegar. Avbildningen visar hur dessa stegar vindlar ner

för flera avsatser. En sektion från 1798 ger besked om att gruvan inklusive ettans schakt då var 50 famnar djup (ca 90 meter) med en avbildad ingång till en ort via en avsats på 20 famnar ner (ca 36 m). En detaljerad sektion av ettans schakt visar att ned och uppstigning kunde ske via stegar eller tunna (se fig. 17). Uppföring av malm skedde via tunnan och uppföring av vatten via pipstockar. De två hästvindorna från 1764 utgjorde kraftkälla fram till ca år 1800. 1797-1800 uppfördes istället på initiativ av karteraren Geisler en stånggång från ett vattenhjul som placerades vid en för ändamålet gjord uppdämning i anslutning till gården Krampan.²⁵ Gruvdriften läggs ner år 1825 eftersom malmtillgången är sviktande. År 1834 återupptas den

18 Lerklackagruvan med tre av de sammanlagt fyra skärpningarna benämnda Lerklackagruvorna markerade norr om det större gruvhålet. I bildens nedre hörn avbildas sprängmedelsförrådet (byggnad nr 2, nedan) samt ett parti av Kärrhålsgruvan. Utsnitt ur 1886 års karta (jfr fig 7, s. 9).

och då med den första ångmaskinen som kraftkälla för uppfodringsverken.²⁶

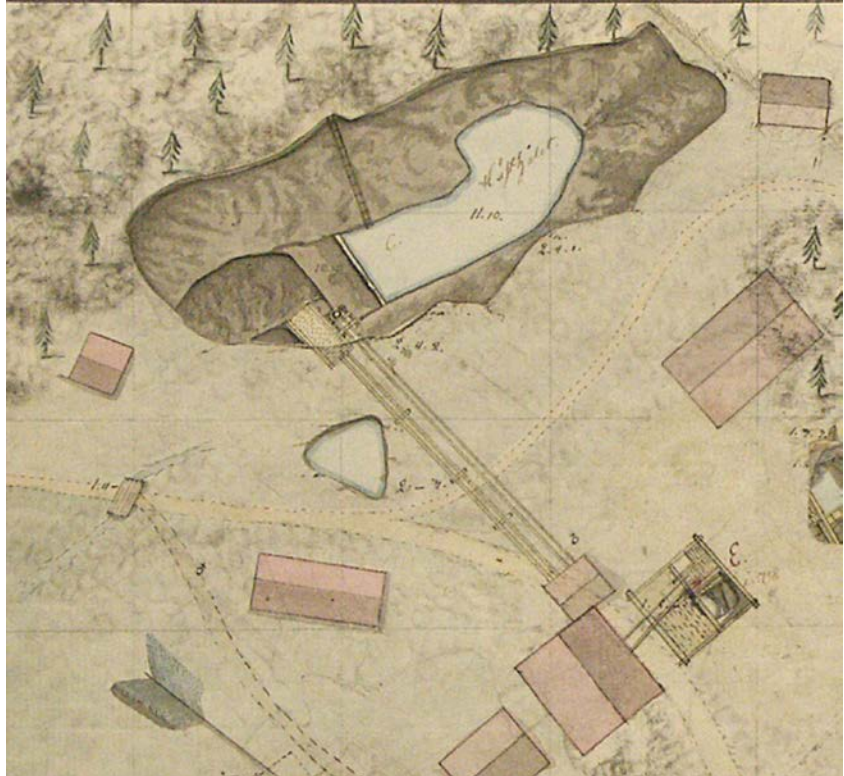
Återupptagandet av gruvdriften i Porthålet liksom tillkomsten av de tre nya schakten överensstämmer tidsmässigt väl med den tidpunkt vid vilken pumpteknikutvecklingen började underlätta för gruvdrift på större djup i området (se ovan). Ett av dessa smalare schakt; "tvåan" har täckts över med en stålbygga sedan en olycka med dödlig utgång inträffade på platsen under 1990-talet. Matjord täcker byggan och ytan används idag som trädgårdsland av arrendatorfamiljen.²⁷ Gruvlaven står över schakt nr 3. En föregångare till nuvarande gruvlave stod över detta schakt även under 1800-talet medan ettans och tvåans schakt var öppna men förstärkta i mynningen med ett antal knuttimrade stockvarv.

2 Lerklackagruvan

Gruvan upptogs enligt Olof Persson (1586-1679, se ovan) av "Olof Ersson från Hälsingland" i samband med att Porthålsgruvan under tidigt 1600-tal övergavs. Ersson bröt den en tid men lade den sedan öde för att istället "bränna" i Hästhålsgruvan. Enligt sagesmannen Anders Olsson i Skeppsmora (född 1656, son till Olof Persson, se ovan) bröts Lerklackagruvan sedan under

fyra års tid av en person vid namn "Joan" vilken senare lade gruvan öde trots god malmtillgång.²⁸ Personen "Joan" syftar möjligen på Joakim Danckwardt (i texten stavad som Jojacim Danckvart), som enligt Söderbergh var ägare till det närbelägna Skeppsta bruk och som gett sitt namn åt Dankvarts gruva (se nedan). Joakim Dankwardt (1565-1648) ägnade sig från och med 1620-talets början i stor utsträckning åt sörmländsk bruksrörelse. 1627 blev hans konsortium utmanövrerat från större projekt i länet av sin störste konkurrent i sammanhanget Wilhelm de Besches (Finspång). Den senare fick i detta fall hjälp av Louis de Geer. Detta år fick de Besche och de Geer ensamrätt på stycketillverkningen i Sverige. De Besche och de Geer drev från och med nämnda år gemensamt Åkers styckebruk under ett antal år.²⁹ Dankwardt gjorde dock även senare ("in på sin ålderdom"), detta bakslag till trots, vissa insatser för gruvnäringen i länet. Han anlade exempelvis gruvorna i Vira och Norshammar.³⁰ Har Joakim Danckwardt brutit malm i detta gruvhål bör det följaktligen ha skett någon gång under perioden 1620-1648. Att gruvan övergavs trots god malmtillgång kan möjligen indikera att nedläggelsen hade att göra med att han utmanövrerades ur näringen år 1627. Gruvan har sannolikt sedan dess i princip stått öde. I beskrivningen till 1798 års kartering av malmslätten anges om denna liksom den närbelägna Kärrgruvan att: "om dessa har ej någon underrättelse kunnat erhållas" Denna notering

19 Hästhålsgruvan under tidigt 1800-tal. Vattnet pumpades ur gruvan i syfte att reducera vatteninträngning i Porthålsgruvan (skymtar t.v. i bild. på Senare var även tanken att utnyttja gruvhålet som transportschakt för malmen från Porthålsgruvan vilket dock inte realiserades. Utsnitt ur Geislers år 1835, 1867 respektive 1878 år reviderade kartunderlag från 1798. På 1798 års oreviderade karta är gruvan vattenfylld. Den äldre krutkällaren t.v. i bild, drivmedelsförrådet, t.h. i bild, förrådsbyggnaden längst ner i bild samt det senare kraftigt tillbyggda maskinhuset i bildens nedre högra hörn är fortfarande bevarade mdan smedjan (strax ovan den beskurna norrpilen) respektive byggnaden t.h. om hästhålet är rivna.

tyder på att kännedomen om gruvdriften i dessa hål vid denna tid låg tillräckligt långt bakåt i tiden för att hos karteraren Geislers sagesmän ha fallit i glömska.

Söderbergh (1812-1869) noterar att man år 1846 upptog två av de sammanlagt fyra på rad liggande skärpningarna norr om gruvhålet. Dessa kallades sedan Lerklackagravarna och hade då noteringen gjordes år 1867 ett djup på mellan 1-3 famnar.³¹

3 Hästhålet

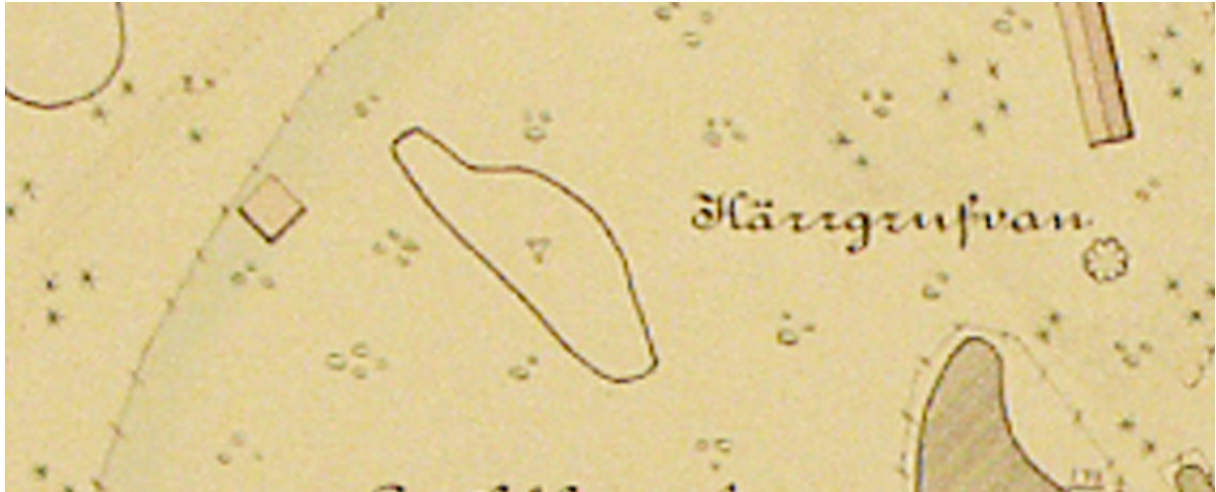
Gruvan bearbetades enligt Söderbergh av Olof Ersson sedan Lerklackagruvan lades ner omkring år 1630. Den låg sedan öde till dess att Johan Jacob Watrang återupptog driften år 1707. Den bearbetades sedan som enda öppet gruvhål med undantag av en period då gruvan benämnd Snuggan var i gång parallellt. År 1732 övergavs den enligt uppgift dock då man ansåg malmstillgången för låg, svavelhalten i malmen för hög samt svårigheten att pumpa ur vattnet för stor.³² I beskrivningen till 1798 års karta anges istället 1739 som året då den övergavs. I ett protokoll av år 1779 bedöms gruvan som "utbruten"³³

1807 föreslås att Hästhålet ska pumpas ur i syfte att hindra vatteninträngning från denna gruva in i Porthålsgruvan.³⁴ Geislers reviderade karta visar att år 1835 så även blivit fallet. I beskrivningen till den

reviderade kartan anges att östra delens vattenstånd ligger på 10 famnar och västra delens vid 22,1 famnar. Den måttatta kartan bekräftar uppgiften med undantag av att väderstrecken är förväxlade i beskrivningen. Kartan illustrerar även ett pumpverk vid gruvhålets nordöstra kant som kopplats till maskinhuset via en stånggång. Gruvarbetarna tog sig enligt skissen ner via stegar mellan gruvans olika avsatser. År 1842 länsades gruvan ytterligare. I första hand sker detta för att man vill söka skapa en förbindelsegång med Porthålsgruvan. Syftet med detta var att utnyttja gruvhålet till uppföringsschakt för Porthålsgruvan. Man skulle därigenom slippa spränga fram det år 1839 utstakade schakt nummer tre (se ovan under Porthålsgruvan). Efter två månaders sprängningsarbeten under år 1843 överges tanken vilket får till följd att planerna på schakt nummer tre trots allt realiserar.³⁵

4 Dankvartsgruvan

Gruvan ska ha tagits upp av Joakim Danckwardt (se ovan) som då innehade Skeppsta bruk. Gruvan blev senare ödelagd. Söderbergh anger inte av vilken orsak.³⁶ Möjligen kan det ha skett till följd av att Danckwardt blev utmanövrerad ur bruksnäringsen av sina konkurrenter år 1627 vilket i så fall borde vara det årtal då den ödelades (se ovan beskrivningen av Lerklackagruvan). Driften återupptogs omkring år

20 Kärrgruvan enligt utnitt från 1886 års kartering. Bygganden t.v. i bild om gruvhålet är det fortfarande existerande sprängmedelsförrådet (byggnad nr 2 enligt nedan). Gruvan är vattenfylld.

1670 av Anders Jonsson, masmästare vid Åkers bruk. Den bearbetades i denna regi i 16-20 år varefter den åter lades öde. Efter någon tid återupptogs brytningen vid hålets ena ända av den ovan omtalade sagesmannen Anders Olsson i Stora Skeppsmora i kompanjonskap med Anders Andersson i Lilla Skeppsmora. Brytningen lades dock ner efter fyra år till följd av malmbrist. 1724 återupptog de åter driften i gruvans ”samma nordvästra ända”. Den bearbetades till år 1726 då ”gruvan alldeles ödelades emedan malmen alldeles gick ut”³⁷ Gruvhålet är beläget strax nordost om Lerklackagruvan.

5 Kärrgruvan

Gruvan är uppbruten i västra ändan av ett kärr vilket har gett den dess namn. Den ska enligt Söderbergh ha tagits upp i samband med att den intilliggande Lerklackagruvan övergavs för första gången. Detta skedde under 1600-talets första hälft då Olof Ersson bröt malmen i nämnda gruvor (se ovan). Sannolikt övergavs Kärrgruvan relativt tidigt. Den redovisas så

som vattenfylld på J.T Geislers karta över området från 1798. I beskrivningen till nämnda karta anger Geisler att han ej kunnat erhålla någon uppgift om gruvhålet. Detta indikerar att det bör ha förflutit relativt lång tidsrymd mellan det att driften upphörde och karteringen utfördes (se även avsnitt om Lerklackagruvan ovan).

6 Fårhålet/Ängsgruvan

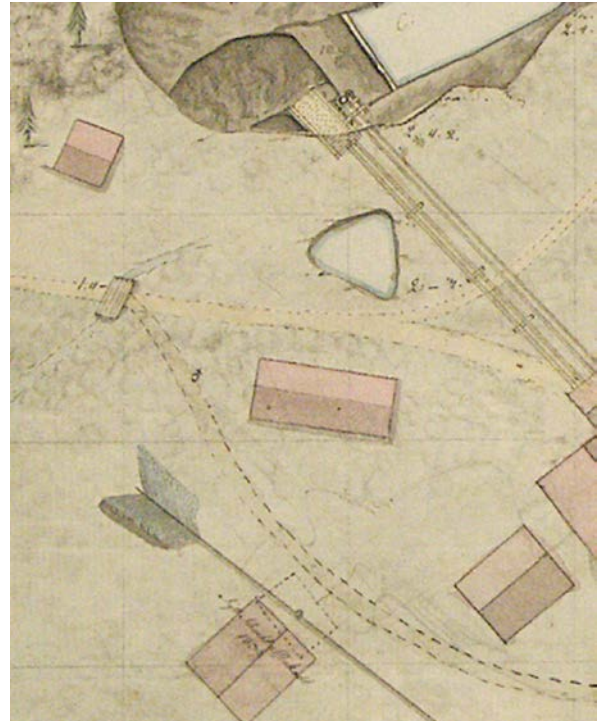
Enligt Söderbergh togs gruvan upp av Olof Ersson, som verkade vid Skottvång under 1600-talets första hälft (se ovan). Det är okänt hur länge han drev gruvan. Den ödelades dock för en tid varefter Erssons måg, masugnsmästaren Anders Jonsson bröt den under några år. Den länsades om sensommaren 1762. Den var vid detta tillfälle 9 respektive i dess norra del 8 alnar djup. Man bröt gruvan till och med 20 mars 1764. Den var då 17 alnar djup och hade en längd i dager om 32 alnar. Orsak till stängning av gruvan denna gång var att malmstillgången bedömdes som för låg.³⁸

21 Fårhålet eller Ängsgruvan enligt 1798 års karta (jfr fig. 5, s. 8).

22 Snuggan (?) enligt 1798 års kartering. Hästhålet är inritat i bildens nedre vänstra hörn, den äldre krutkällaren längst ner t.h. samt den sedan 1800-talet rivna smedjansnett ovan åt höger om gruvhålet.

23. Snuggan (?) enligt 1835 års revidering av 1798 års karta. Det år 1844 upptagna treans schakt är utstakat och marketas som en strackad fyrkant i bildens nederkant. Hästhålet är inritat i bildens ovankant. Den äldre krutkällaren t.v. i bild, den numera rivna smedjan nedanför gruvhålet.

7 Tyskhålet

Gruvhålet ligger enligt Söderbergh väster om Porthålet. Han skriver vidare: "vem som densamma upptagit vet man ej. Den är liten till vidden men tämligen djup, förande mager malm". Man kan anta att gruvhålet då det döptes tillskrivits en tysk bergsman. Tyska bergsmän har verkat i Sverige från medeltiden och in på 1600-talet. Under slutet av 1500-talet verkade tyskar som byggmästare vid uppförandet av en masugn i Åker samt som styckegjutare på samma bruk.³⁹ Mot bakgrund av känd datering av andra gruvor i området kan man misstänka att gruvhålet anläggs under 1500-talet eller något tidigare av tyska bergsmän vilka inte osannolikt har varit knutna till järnhanteringen i Åker. Kunskapen om gruvdriften i området från och med 1600-talet och framåt är relativt god vilket gör troligt att gruvan med möjligt undantag av någon senare provbrytning har varit stängd senast från och med 1600-talet.

8 Nybyggegruvan

Gruvan är enligt Söderbergh belägen nordväst om Porthålet. Hålet togs upp av Erik Andersson i torpet Nybygget. Den övergavs dock snart för dess ringa

malminnehåll. Den ska enligt Söderbergh "ej vara djup"

9 Ormgruvan

Gruvan är enligt Söderbergh belägen sydväst om Porthålsgruvan. Den ska ha tagits upp av Olof Ersson under 1600-talets förra hälft och därefter i likhet med Fårhålet /Ängsgruvan ha varit brukad av dennes måg masugnsmästaren Anders Jonsson.

10 Snuggan

Ett gruvhål vars läge idag är okänt benämndes Snuggan då det var i drift. I Bergstingsprotokollet av år 1708 anges att Jacob Wattring provbrutit hålet vilket dessförinnan varit ett ödehål (se ovan). Vid provbrytningstillfället var gruvan 7-8 famnar djup.⁴⁰ I den av Söderbergh refererade anteckningen från 1731 där Anders Olsson i Stora Skeppsmora (född 1656) redovisar för egna erfarenheter samt fadern Olof Perssons berättelser om gruvområdet, nämns ej Snuggan. Gruvfogden anger dock i en av Söderbergh refererad skrivelse av år 1731 att gruvhålet inte har varit

24 På 1886 års karta saknas varje spår av det gruvhåll som eventuellt kan knytas till namnet Snuggan. Treans schakt sprängdes 42 år dessförinnan (jfr, fig 22 och 23, s. 19).

bearbetat sedan 1728 men att det hålls fritt från vatten för att "konservera" Hästhålet. Hålet uppgavs vara 15 ½ famnar djupt. Vid dess ödeläggande fanns fortfarande brytbar malm. Malmen var dock "av samma och större odygd" som den i Hästhålet. Malmen skattades därför som "alldeles oduglig". Med tanke på uppgiften att gruvan under 1700-talets förra hälft pumpades ur för att underlätta urpumpning av Hästhålsgruvan (på samma sätt som Hästhålsgruvan senare pumpades ur för att "konservera" Porthålsgruvan, se ovan) bör gruvhålet ha legat relativt nära Hästhålsgruvan. På karteringen från 1798 liksom på senare revideringar av denna finns ett vattenfyllt gruvhåll strax nordost om Hästhålet. I beskrivning till kartan betecknas det som en gammal skärpning. Det finns skäl att anta att detta gruvhåll är identiskt med Snuggan.

För detta talar:

1. Gruvhållets läge: Det faktum att det av nämnda karta att döma är det enda på nära avstånd från Hästhålet. Avståndet mellan Hästhålsgruvan och nämnda schakt är exempelvis närmre än avståndet mellan Hästhålsgruvan och Porthålsgruvan där ett liknande läns-pumpningsföretag genomfördes vid 1800-talets början
2. Att gruvhålet redovisas såsom vattenfyllt år 1798.

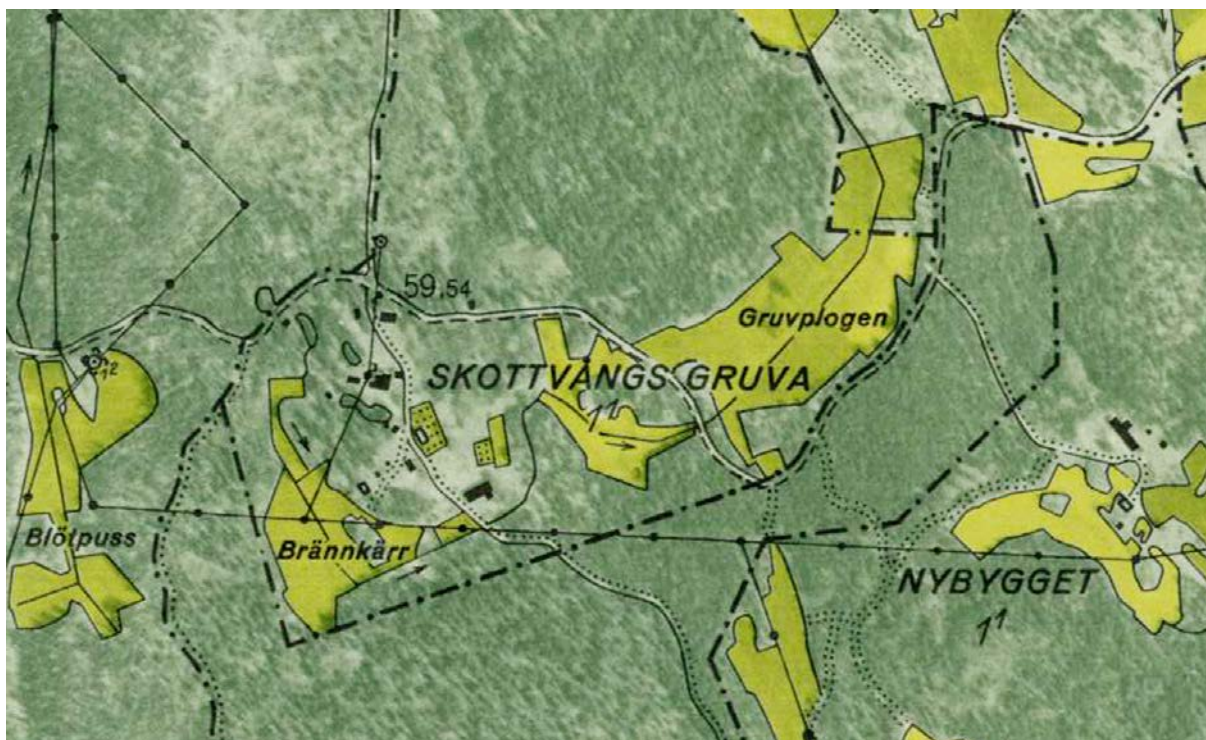
De två faktorerna pekar på det tänkbara behovet, som kan ha funnits av att läns-pumpa gruvhålet för att undvika vatteninträngning i det närbelägna Hästhålet.

Idag saknas varje spår av detta gruvhåll. Det saknas även på 1886 års kartering över området. Vid någon tidpunkt dessförinnan måste det ha stenats igen eller täckts över på annat sätt. Eftersom upptagningen av det närbelägna treans schakt inte i sig hade syftat till att utvinna malm utan tillkom som ett rent transportschakt kan man exempelvis år 1844 ha stenat igen det gamla gruvhålet med skrotsten från sprängningsarbetena utan att fyllnadsstenarna behövde transporteras omvägen via malmbacken och skrotstensvarparna.

11 Skärpningar

Under perioden 1746-1763 provbröt man på tolv ställen inom gruvfältet. Tre av dessa utgjorde bearbetning av gamla gruvhåll. Viss gruvdrift pågick i några av skärpningarna under ett antal år. Försöken var dock i grunden misslyckade. Man bestämde sig därför slutligen för att istället återuppta gruvdriften i Porthålsgruvan som då hade legat öde i över 100 år. Gruvan läns-pumpades 1764 med hjälp av två hästvindor, uppförda samma år.⁴¹ Dessa vindor avbildas på i takplan och fasad och sektion på Geislers karta från 1798 (se ovan).

25 Platsen för det försvunna gruvhålet har en ojämn yta och är övertorvad med grässvål.

26 Skottvångs gruva med dess jordbruksmark 1958. Utsnitt ur ekonomiska kartan.

Jordbruket

En avritning från 1762 visar att då i princip all mark runt och i anslutning till gruvområdet användes som åker eller äng (se fig. 2, s. 6). Ett flertal ängar förefaller dock av vidhängd beskrivning att döma vid denna kartering ha varit på väg att växa igen med främst lövskog. Hävden tycks dock ej ha upphört. Möjligen är den vid tillfället något eftersatt.⁴² På häradskartan från 1905 (uppmätt 1901) ser man att området i omedelbar anslutning till gruvbebyggelsen är sig relativt lik i dag. Området öster om gruvlaven anges som ängsmark på kartan. Denna karaktär finns i stort sett kvar även idag. Ett mindre åkermarksskifte har tidigare funnits i anslutning till gruvfogdebostaden åt detta håll. Åkrarna som tidigare tog vid öster om ängsmarken är idag till

största delen skogsplanerade. Det samma gäller ett litet skifte sydväst om fähuset, vars existens en mycket vällagd stenmur minner om. Skogen till väster om bebyggelseområdet förefaller gruvhålen till trots ha anor sedan 1700-talet.⁴³ Ett nu skogbeväxt åkerskifte har dock vid 1900-talets början funnits väster om detta skogsskifte. Ett litet åkerskifte omedelbart öster om malmbacken är intakt men har begynnande igenväxning. Omfattning av inägomark var stabil under 1900-talets förra hälft. 1905 års karta överensstämmer väl med 1958 års karta. Under 1960-talet upphör åkerbruket varvid flertalet åkrar omvandlas till skog genom plantering eller igenväxning.⁴⁴

27 Jordbruksmarken runt Skottvång enligt häradskartan från 1901.

28. Stenmur längs ett idag igenskogat före detta åkerskifte syd-väst om ladugården.

Kallmurade konstruktioner

Breda kallmurade stenmurar (s.k. dubbelmurar) finns längs landsvägen i områdets nordöstra del samt längs körvägen och ett nu igenväxt skifte vid ladugården i områdets södra del. Murarna är tillkomna under 1800-talet. 1798 års illustrativa karta anger en skirgårdsgård längs bland annat de gränser som murarna nu avgränsar. En kallmurad körbro för påfyllning av kolförrådet via ett nu försvunnet intag i smedjans norra takfall finns omedelbart norr om smedjans långsida. Körbron kan beläggas från och med 1886 års karta. Den saknas dock på 1798 års karta liksom på senare revideringar av denna. Smedjan som finns med från och med 1835 års revidering (se nedan) existerar således under en period före det att körbron uppförs. Körbron har kunnat anträdas från två håll (väster respektive norr). Samtliga dessa konstruktioner är mycket vällagda. Som byggnadsmaterial torde skrotsten från gruvan ha använts.

Lösa objekt

Malmvagnen tillhör den järnväg som transporterade malm från gruvan till Åkers styckebruk under åren 1918-1920. Den står idag uppställd vid sidan om det läge banvallen hade tidigare.

Ett nitat rör med okänd tidigare användning förvaras under ett skyddstak norr om gruvlaven. Är röret från skottvång bör det ha samband med ångmaskin eller vattentransport.

Två kanoner förvaras på området. En av dem är en bakladdad bombkanon med järnlavett av en modell som 1837 patenterades av Martin von Wahrendorf, dåvarande ägaren till Åkers styckebruk.⁴⁵ Den andra är av tidigare modell där kanonröret är försedd med trälavett. En granat av projektiltyp ligger mellan kanonerna.

29 Nitat rör under skyddstak.

Åtgärdsbehov för miljön utom byggnaderna

Jordbruksmark och byggnadstomt

Ängsmarken runt anläggningen bör betas eller slås till de delar som tidigare utgjort ängsmark. Ängsmarken öster om bebyggelseområdet har tills nyligen betats kontinuerligt varför goda förutsättningar finns för att skiftet snabbt ska återfå en karaktéristisk ängsflora om hävden återupptas.⁴⁶ Även det åkerskifte öster om malmbacken kan med små insatser bibehållas. All sly bör avverkas varefter marken betas årligen. Släpps djuren tidigt om våren hålls rotskott från avverkade småträd i schack. Gruvmiljön speglar situationen runt sekelskiftet 1900. För att förståelsen av anläggningen som helhet ska bli tydlig bör därför på sikt även åkermarken återställas till den det tidiga 1900-talets omfattning. 1905 års häradskarta överensstämmer på denna punkt väl med 1958 års ekonomiska kartblad vilket baserar sig på flygfotografier från 1954-55. Åkermarken är idag delvis skogsplanterad.

Träd bör ej stå i omedelbar närhet av stenmurar eller körbro. I den mån sly förekommer bör denna tas bort. Nedtagning av stora träd i anslutning till mur kan efter ett antal år leda till kollaps av intilliggande murparti eftersom de bortruttnande rötterna lämnar hålrum som

kan underminera muren. Bäst är därför att aldrig låta träden växa sig stora i dessa lägen. Stora ädellövträd som kan härledas tillbaka till det jordbrukslandskap och den tid under vilken murarna tillkommit bör dock ej tas ner. Det samma gäller exempelvis den flerhundraåriga ek som står i en husgrund cirka 50 meter öster om gruvlaven. Eken daterar i detta fall husgrunden och tillför på så sätt information till objektet. I samtliga dessa fall tar man i stället ställning till skadeverkning och åtgärd den dagen träden faller sig själva eller av säkerhetsskäl måste tas ner. Det senare gäller i de hypotetiska fall då träd genom försvagning i stam hotar att falla över hus eller vägar.

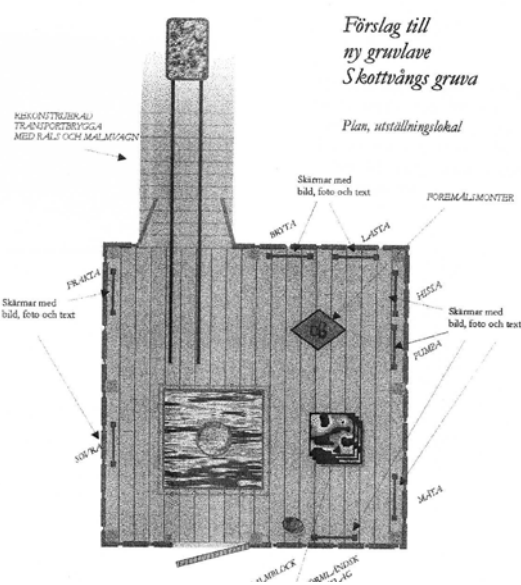
Tomtmarken längs vägen genom området bör skötas med gräsklippning såsom idag. Marken väster om gruvfogdebostaden på vilken bland annat dasset och gethuset står (se nedan) bör liksom den östra ängsmarken skötas som naturbetesmark eller slåtteräng, dvs. betas kontinuerligt utan tillskottsutfodring eller slottras runt midsommar samt på hösten samt eventuellt efterbetas på hösten. Om slåttermetod används måste allt avmejat gräs bortföras från marken för att denna ej ska gödslas av kvarliggande gräs. För önskat resultat vad gäller flora måste slåttern ske med skärande redskap av typ slotterbalk, lie eller motsvarande. Grästrimmer, gräsklippare etc. är ej lämpliga då gräset med dessa slås sönder till små partiklar som myllar ner i marken och gödslar denna vilket ger en frodig vegetation av exempelvis skräppor, nässlor och dylika arter. Dessa ger ett skräpigt intryck och är artfrämmande i en traditionellt skött ängsmark.

30. En flerhundraårig ek växer i en husgrund. Förhöjningen i stenpackningen under trädet utgör möjligen ett spisiröse. Även om rötterna rör om stenmaterialet i husgrunden ska denna ek inte betraktas som skadlig för grunden. Tvärtom tillför den information till lämningen genom att med sin egen ålder ge en mini-midatering på grunden (se i detta fall resonemang kring gruvfogdebostaden nedan). Det är därför av synnerlig vikt att detta och andra eventuella träd av detta slag bevaras. Den nuvarande gruvfogdebostaden från sent 1700-tal skymtar i bakgrunden på bilden.

31 och 32. Malmtransportvagnen står idag under bar himmel. Vid ett realiserande av Kjell Lööws förslag enligt fig. 32 bör vagnen förvaras på räls enligt förslag med den skillnad att den placeras inne i gruvlaven och på så sätt skyddas från regn och snö.

Malmtransportvagnen, kanonerna, granaten, röret.

Malmtransportvagnen bör penselstrykas årligen med lika delar linolja och terpentin för att bromsa rostprocessen. Vagnens flak bör täckas över vintertid och ösas sommartid. På sikt bör vagnen komma under tak. Förslagsvis placeras vagnen på den plats där man vid drift skulle ha lastat vagnen. I Kjell Lööws förslag till rekonstruktion av den tidigare gruvlaven förutsätts även en rekonstruktion av ett parti av rampen från lavens mellanbjälklag ner till skrotstensvarparna. Realiseras denna idé bör vagnen ställas på den del av rälsen som löper in i byggnaden. Vagnen kommer därigenom under tak.

Kanonerna och granaten är i gott skick och lämnas därför utan åtgärd. I samband med årlig besiktning bör eventuella förändringar noteras. Om metallen smutsas bör den snarast möjligt rengöras. Trälavetten till den lilla kanonen bör tjärstrykas med äkta dalbränd trätjära vart 8-10 år.

Röret ligger under skyddstak och är i ett relativt gott skick. Skulle i samband med årlig besiktning rostkadorna visa sig öka bör röret fortsättningsvis behandlas årligen med lika delar linolja och terpentin för att stoppa rostprocessen.

33 Kanoner samt en vid fototillfället översnöad granat (mellan kanonerna).

34 Porthålsruvan tillhör de gruvhål som har mest svårforcerad inhägnad. Lösningen med frälsarkrans finns även vid de övriga vattenfyllda gruvorna på området.

Gruvfältet

De större gruvhålarna är inhägnade. Säkerhetsnivån på dessa hägnader varierar. Staketen varierar i höjd mellan ca 1-1,5 m höjd. Hägnaderna är utförda med gunnebostängsel respektive fårnät. En frälsarkrans är monterad vid Lerklackagruvan som har ett lågt stängsel. Kransen är placerad så att den även kan serva Kärrhålsgruvan. Motsvarande anordningar finns även vid övriga vattenfyllda gruvhål. De mest grundläggande kraven på säkerhet torde vara uppfyllda. Vill man vara säker på att barn inte kan ta sig in till gruvhålarna bör dock de lägsta och enklaste stängslen ersättas med högre. Av extra säkerhetsskäl kan det dessutom vara lämpligt att montera järnsteg, rep med knutar eller dylikt ner mot vattenspeglarna vid de gruvhål där vid lågt vattenstånd svårighet kan finnas att ta sig upp för branta kanter för den person som trots stängsel råkat falla i vattnet. Årlig besiktning bör utföras där status och funktion gällande stängslingen av samtliga inhägnade gruvhål kontrolleras.

Malmupplagsplatsen bör på sikt befrias från sin nuvarande användning som plats för kolmilning. Förståelsen för denna platsens tidigare funktion är viktig för förståelsen för området som helhet. Dess tidigare funktion bör därför lyftas fram. Att bedriva kolmilning i anslutning till gruvområdet är lämpligt rent turistiskt. Det är också ett sätt att tillgängliggöra den del av gruvområdet som under gruvans sista period hyste skrotstensvarpar och malmupplag. För att inte besökaren ska få en skev bild av tidigare användning av området rekommenderas dock att milan på sikt flyttas till en plats med lång tradition som skogsmark. Förslagsvis förläggs verksamheten istället i anslutning till "kulturbyn" något 100-tal meter nordväst om smedjan. Denna plats gränsar till gruvfältets nordvästra del vilket på detta sätt kan tillgängliggöras i ett sammanhang med milan. I detta område finns bland annat sprängmedelsförrådet vilket trots att byggnaden enligt uppgift i första hand hyst nitroglycerin respektive dynamit, så som representerade den kemikaliska sprängmedelsanvändningen vid gruvdriften, skulle

kunna ges en pedagogisk koppling till milan i och med att kol var en ingrediens vid tillverkning av svartkrutet som var det sprängmedel som användes före det att nitroglycerinen kom i bruk. Den förrådsbyggnad som verkligen hyst svartkrut finns bevarad inne på gruvområdet.

Lagskydd

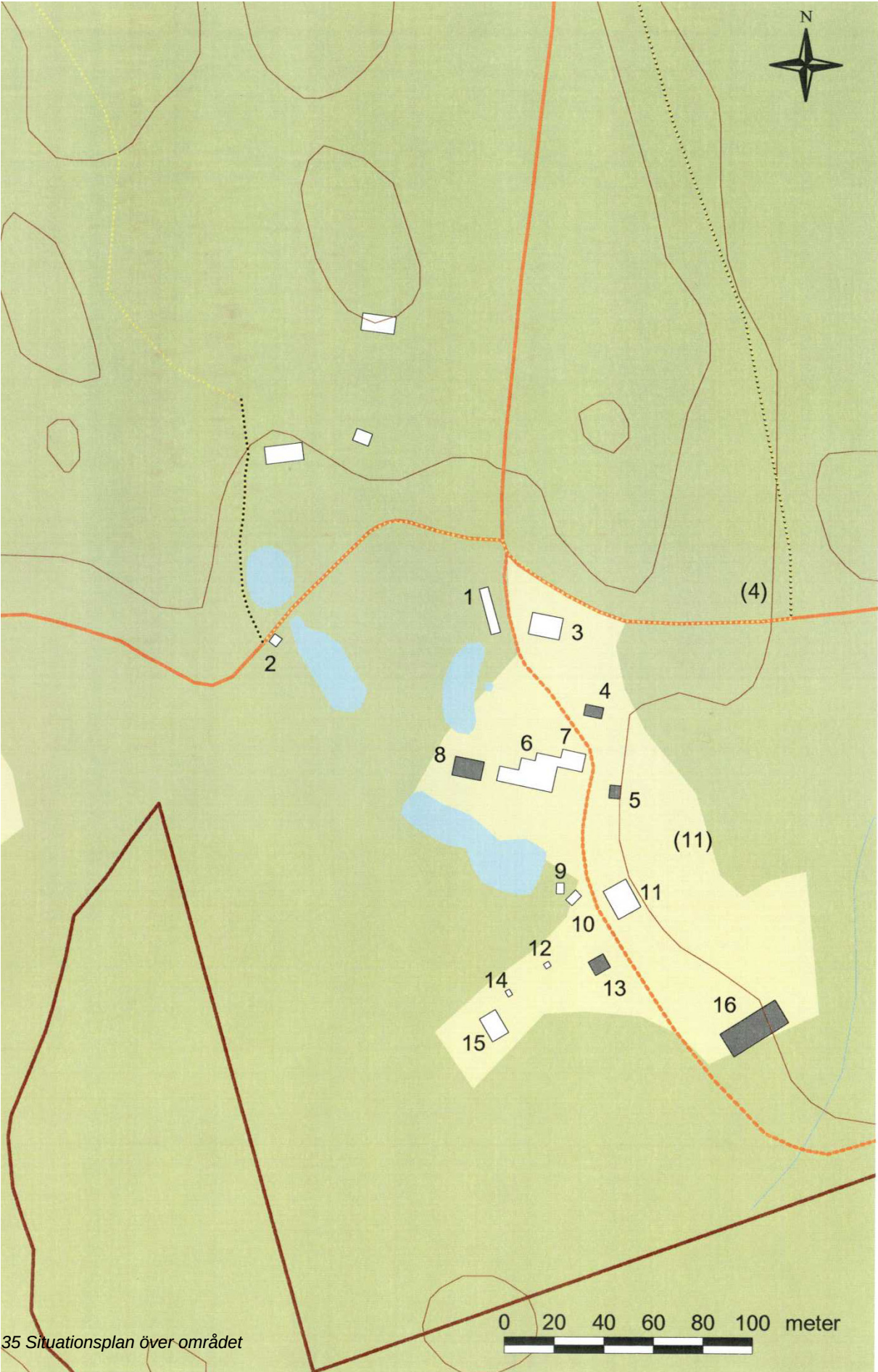
Gruvhålen och skrotstensvarparna är skyddade som fornminnen inom ramen för Kulturminneslagens 2 kap. Skottvångsgruvområde har beteckning R 220, Gåsinge-Dillnäs socken, D-län, Gnesta kommun. Lagskyddet innebär att förändring eller borttagning av spår som omfattas av fornlämningen inte får tas bort eller förändras. Konkret i detta fall innebär detta att länsstyrelsen måste kontaktas inför åtgärder som på något sätt berör gruvhålarna skrotstensvarparna, banvallen eller husgrunder i området. Även malmupplagsplatsen är trots att denna inte specifikt utpekats i inventeringen att betrakta som en fornlämnig i detta sammanhang. Den senare har konstaterade skador i form av omrörda marklager, bland annat i form av ett grävt ledningsschakt. Skadan torde ha ett samband med den mer fasta etableringen av kolmilningsverksamheten.⁴⁷

Stengårdsgårdarna åt nordost och åt söder liksom körbron till smedjan åt norr har förutom höga kulturvärden även naturvärden vilket innebär att de har ett formellt lagskydd i form av biotopskydd. Detta innebär att murarna respektive den kallmurade körbron ej får bortas eller förändras utan tillstånd från länsstyrelsen.

Vid eventuellt återställande av markanvändning från skogsmark till åkermark på de områden som utgjort åkermark under 1900-talets början krävs tillstånd från länsstyrelsen eftersom åtgärden innebär en omklassning av ägoslag.

Byggnadsbeskrivningar

1 Pumpstocksborr/borrhus	12 Dass
2 Sprängmedelsförråd	13 Magasin
3 Smedja	14 Gethus
4 Pörte	15 Bostadshus
(4) Stengrund till pörtet på dess ursprungliga plats	16 Fähus
5 Gruvlave	
6 F.d maskinhus, maskinverkstad och transformatorbyggnad	
7 Förråd	
8 Drivmedelsförråd	
9 Äldre krutkällare	
10 Jordkällare	
11 Gruvfogdebostad	
(11) Grund från tidigare mangårdsläge	

36 Pumpstocksborren 2003. Pipstocken förs mot borrhståelen med hjälp av släden samtidigt som borrhstålet vrids för hand med hjälp av svänghjulet längst bak i blid.

Byggnadsbeskrivningar

1. Pumpstocksborr, borrhhus

Byggnaden utgörs av ett borrhhus med bevarad maskinpark för borrhning av pipstockar. Borrhuset är ej redovisat på 1798 års situationsplan för området.

Linjeföring och kulöranvändning vid redovisning av byggnaden på den reviderade planen indikerar att den är inritad under tidigt 1800-tal vilket i detta fall innebär vid den första revideringen år 1835.⁴⁸ Borren bör ha uppförts i samband med större investeringar i uppfordringsverk på platsen. Sådana skedde strax före år 1800 då en stånggång med vattenhjul vid den närbelägna gården Krampan började uppföras på ett initiativ som karteraren Geisler avgav år 1797⁴⁹. Denna anläggning är ej införd på hans i övrigt detaljerade karta från 1798 vilket tyder på att arbetena ej var avslutade eller kanske ens fullt ut planlagda vid karteringstillfället. Behovet uppdagades sannolikt snarare i samband med detta karteringsarbete. Vattnet vid Krampan kunde dämmas och gården hade under tidigt 1600-talet av bland annat denna anledning hyst ett litet järnbruk vilket dock ej längre var i drift då vattenkonsten till skottvång förlades till platsen.⁵⁰ 1807 anordnades, får man förmoda med kraft via den nyuppförda stånggången, länsuppsugning av den tidigare ödelagda och vattenfyllda Hästhålsgruvan vilket bör ha krävt nyttillverkning av många pipstockar. Nästa

37 Pumpstocksborren.

större investering av i uppfordringsverk på platsen skedde 1834 då gruvdriften efter nio års stillestånd återupptogs.⁵¹ Borranordningen följer samma princip och utförande som den utrustning som under 1700-talet användes vid borrrning av kanonrör.⁵² Vid borrrning matas pipstocksämnet fram via en släde mot borrstålet vilket roteras för hand via ett svänghjul.⁵³

Borrhuset som påminner något om ett mindre såghus utgörs av ett skyddstak som bärs upp av tolv blockhuggna stolpar. Stolparna vilar på obearbetade gråstensblock. Varje stolpe är försedd med knän som fördelar trycket från hammarbandet. Taket utgörs av ett stickspånklätt sadeltak. Stolpar hammarband och vindskidor är rödfärgade medan övrigt timmer är omålat. Borren utgörs av en timrad släde för pipstocken med handdrivet kuggtandat svänghjul och kuggdrev i trä samt en handdriven järnborr med kuggtandat svänghjul och kuggdrev i järn. Släden vilar på obearbetade eller något tillkantade grundstenar av gråsten. Virket i släden är i princip obehandlat. Vid något tillfälle kan konstruktionen ha varit struken med trätjära eller mineralolja. Byggnaden täcks av ett sadeltak. Undertaket utgörs av brädor lagda på lock. I samband med arbetena som utfördes 1995-97 förstärktes undertaket med oljehärdad masonit. Taket är täckt med enkupigt tegel.

Skador med åtgärdsförslag

Reparationsåtgärder har nyligen utförts på släden varvid trälagningar utförts på stommen samt ett kugghjul av trä ersatts mot ett nytt lika befintligt. Trälagningarna utfördes av Kristian Brant som uppger att oxel använts som material till kuggarna i kuggdrevet av trä. Äldre rötskador på ett par av hanbjälkarna till takstolen observerades. Dessa skador torde vara resultatet av ett tidigare, nu åtgärdat, takläckage och kan lämnas utan åtgärd.

39 Lagret som håller vevaxeln är glappt vilket riskerar att vid drift förorsaka skador på kugghjulen.

Observerade åtgärdsbehov:

* Enstaka trasiga takpannor observerades vid besiktning. Dessa bör snarast ersättas med kompletteringspannor lika befintliga i utförande och ålder.

* Pumpstocksborren bör justeras så att kugghjulen har bättre passning till varandra. I nuläget sliter de på topparna vid körning till följd av att lagret är något glappt.

Löpande underhållsåtgärder

* Rödfärgade delar av stommen stryks med äkta falurödfärg ljus vart 20-25 år. Vindskidor, vattbrädor ochnockbrädor stryks med tätare intervall allt efter behov. Röttjärna kan användas till dessa delar för att förlänga underhållsintervallet.

* Upplaget för den del av borrvverkets träkonstruktion som befinner sig norr om borrstål och svänghjul ligger direkt mot den uppgrusade marken. Upplaget utgörs av staplade plankbitar av ek. Träslaget är rötbeständigt och marktäckningen dränerande. På sikt kommer dock denna lösning att innebära en risk för rötproblem. Foto från 1985 visar att konstruktionen i detta avseende är kopierad från tidigare lösning varför man får acceptera ett utbyte med jämna mellanrum. För att förlänga livslängden på upplagsplankorna bör man dock vara särskilt uppmärksam på denna del av anläggningen vid den årliga besiktningen. Höstlov och annat förnabildande material bör årligen räfsas bort i

40 Sprängmedelsförrådet år 2003. Dörren var vid detta tillfället skadad i upphängningen. Detta har av allt att döma sedan dess åtgärdats varför skadan ej redovisas ytterligare i vårdplanen.

anslutning till grunden för att förlänga livslängden på grusningens dränerande egenskaper.

* Metalldelar på borrhstryks vid behov med en blandning av kallpressad rå linolja och balsamterpentin.

* Borrens respektive slädens lager smörjs inför varje körning med vattenfast konsistensfett.

* Tak och stomme och grund bör inspekteras årligen varvid uppkomna brister åtgärdas.

2. Sprängmedelsförråd

Sprängmedelsförrådet ligger till följd av sin funktion avsidet i förhållande till övriga byggnader. Byggnaden är uppförd av oputsat kalksatt gråstensmurverk. Den är redovisad på situationsplan över området från 1886 med revideringar 1890 respektive 1892 men inte på en motsvarande plan som ursprungskaraterats 1798 men

reviderats senast 1878. Under förutsättning att det inte handlar om förbiseende från karterarnas sida bör byggnaden därmed vara uppförd någon gång mellan 1878-1892. Den saknar fönster och är försedd med en med skivplåt skodd trädörr monterad i en likaledes plåtskodd karm. Taket är utfört som pulpettak och är täckt med sinuskorrugerad plåt. Bakom byggnaden ligger en nermyllad hög med enkelfalsad skivplåt (svartplåt). Med all sannolikhet är detta en rest av tidigare plåttäckning på förrådet. Även takfoten är inklädd med skivplåt. Invändigt är förrådet disponerat som ett enda rum med underliggande källare (sk. kasun). Väggar och tak är klädda med omålad pärlspont. Golvet är utfört som plankgolv. Kasunen tillträds via en lucka i golvet. I kasunen förvarades sprängmedel i form av nitroglycerin. När dynamiten under sent 1800-tal ersatte den mer instabila nitroglycerinen förvarades detta sprängmedel enligt uppgift i det övre rummet.⁵⁴

41 Texten "SPRÄNG-ÅMNE FARLIGT" samt ett idag svårtytt tecken ovan denna text är bevarat men knappt läsbart idag. Texten respektive tecknet ovan denna bör mätas in och mallas av. Riskerar texten att utplånas helt bör den fyllas i med eventuell hjälp av mallen. Man bör därvidlag vara noga med att använda samma kulör. Linoljefärg bör användas.

42 Bakom sprängmedelsförrådet ligger en hög med avriven skivplåt (svartplåt) som av allt att döma tidigare legat som taktäckning på byggnaden.

43 Sprängmedelsförrådets interiör är mycket välbevarat. Skivan i golvet markerar öppning till källaren.

Skador med åtgärdsförslag

Byggnaden är i ett gott skick. Ytrost på plåtinklädnader liksom ansamling av skräp från omgivande träd på taket utgör dock utan tillsyn en potentiell risk för byggnaden.

* Ingångsdörr med tillhörande karm är rostig. I första hand rör det sig om ytrost som ej äventyrar konstruktionen om plåten konserveras. Befintlig spikad skivplåttäckning på dörren bör bibehållas. Texten på dörren är otydlig och bör kalkeras av och mätas in för arkivering medan man fortfarande kan urskilja den. Inmätningen bör omfatta en uppmätning av dörren till sin helhet i som lägst skala 1:10. Den fylls endast i om den riskerar fullständig utplåning eller om slutgiltig bedömning i en framtid blir att dörren måste rostskyddsmålas. I sådant fall sker detta med blymönja vilken täckstryks med svart alkydoljefri linoljefärg. Inför åtgärden används den vid behov den enligt ovan redan gjorda avkalkeringen som underlag till den mall som tillsammans med inmätning bildar underlag till åtgärden. I första hand linoljebehandlas dock dörren årligen eller efter behov med lika delar kallpressad rå linolja utan pigmentering, blandad med terpentin.

* Rost förekommer på tak och takfot. Årlig översyn bör vidtas för att observera eventuell uppkomst av läckage. Tak och takfot stryks med linolja och terpentin enligt ovan. Vid eventuell omtäckning av tak bör man ta ställning till om taket ska täckas om med enkelfalsad skivplåt (svartplåt) i enlighet med plåtarna på marken

44 Takfotens plåtinklädnad. Det sinuskorrugerade plåttaket syns i bildens ovankant.

bakom byggnaden eller med korrugerad galvplåt i enlighet med nuvarande utförande. Samråd med antikvarie bör ske inför ett sådant eventuellt beslut. Vid eventuell omtäckning bör befintlig plåttäckning av takfot bibehållas. Plåtarna på marken bakom byggnaden bör ej städas bort. Någon av dem bör dock mätas in avseende format tjocklek och falshöjd som en dokumentationsåtgärd. Denna kan sedan tjäna som kunskapsunderlag inför ett framtida ställningstagande den dag det är dags för omtäckning av taket.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Årlig besiktning av stomme ,tak, dörr och interiör utförs.

* Taket bör borstas av årligen för att undvika att fuktbindande löv och barr mm lägger sig på taket. I samband med detta inspekteras taket även avseende gravrost och eventuell uppkomst av läckage.

* Plåtinklädnader oljas årligen eller efter behov med lika delar rå linolja och terpentin.

45 Smedjan med dess sentida tillbyggnad i trä från söder, 2004.

3. Smedja

Byggnaden är uppförd i spritputsat gråstens och tegelmurverk samt har en tillbyggnad av trä på ena gaveln. Byggnaden finns ej på 1798 års situationsplan över området. Dess föregångare låg istället på östra sidan om vägen mellan gruvlaven och gruvfogdebostaden. På senare revideringar av samma karta är byggnaden markerad. Maneret vad gäller linjeföring och färgläggning för den kartritare som kompletterat kartan är snarlikt på samtliga redovisade byggnader och daterar inritningen till tidigt 1800-tal. I detta fall innebär detta 1835 års revidering. Man kan misstänka att smedjan tillkommit i samband med att driften av gruvan år 1834 återupptogs efter nio års uppehåll. Planen är reviderad 1835, 1867 och 1878. Denna liksom övriga redovisade byggnader på kartan bör under alla omständigheter senast vara uppförd före 1867. De daterade revideringar som gjorts 1878 är ritade med en avvikande stil vilket utesluter en justering av planen i detta avseende detta år. Den äldre smedjan finns kvar på samma situationsplan utan att vara struken vid någon av revideringarna. Den är däremot riven på 1886 års kartering av området. Tillbyggnaden är enligt uppgift uppförd ca år 1965.⁵⁵ Smedjans fasad är putsad ner till marknivå. Putsen är avfärgad vit medan tillbyggnadens lockpanelfasad är rödfärgad. Taket är av typ sadeltak utom trättillbyggnaden som har ett pulpettak täckt med brädor på lock. Fönstersnickerier är målade med oljefärg i grönt och rött. Fönsterfodren på tillbyggnadsdelen är dock laserade. Nuvarande täckning av sadeltaket utgörs av ett enkupigt lertegeltak på ett undertak av masonit vilket i sin tur täcker ett sinuskorrugerat plåttak vilket enligt uppgift även överlagrar ett ännu äldre tak av skivplåt.⁵⁶ Skorstenen

är uppförd under 1900-talets mitt. Byggnaden har i dag funktionen av kiosk och café. Tillbyggnaden är tillkommen i detta syfte. Det ursprungliga stenhuset hyste smedja, gruvstuga, lerrörråd och kolförråd. Byggnaden hade korsplan där smedjan och gruvstugan låg åt sydväst respektive sydost medan kolförrådet och lerrörrådet låg åt nordväst respektive nordost. Kolförrådet fylldes på via lucka i taket som tillträdades via en fortfarande befintlig körbro längs byggnadens norra långsida. Körbron är kallmurad och har körbanor både åt öster och väster vilket ger den en välvd form. Huset är idag försett med ett gjutet betonggolv. Ursprungligen har den haft jordgolv i samtliga ursprungliga utrymmen.⁵⁷

Skador med åtgärdsförslag

* Markfukt stiger upp i murverket på norra långsidan. Befintlig galvränna åt detta håll är sannolikt monterad till det korrugerade plåttaket och därmed ej anpassad till det nu något tjockare taket. Följden blir att vatten tillåts rinna utanför rännan ner i den smala passage som bildas mellan norra fasaden och den kallmurade körbron. Detta i kombination med tidigare förändring av byggnadsfysiken i och med att det genomsläppliga jordgolvet ersattes med ett tätt betonggolv är sannolikt orsak till problemet. Passagen bör i första hand dräneras på ytan genom att en svag släntning av marken åt öster skapas eller att hinder för en redan befintlig sådan undanröjs. Finns en befintlig stensatt "ränna" under nuvarande mylla friläggs denna och sätts i stånd.

46 Smedjan från nordväst med den kallmurade körbron i förgrunden.

Bråten i form av ved, masoniteskiva etc. som ligger på marken mellan byggnad och körbro tas bort.

* Gamla cementhaltiga lagningar bör bilas bort liksom löst sittande puts i bom. Putslagning utförs i första hand med luftkalkbruk. Mot mark görs eventuellt ett släpp om 5 cm där fasaden endast slammas. Luftkalkbruk bör i första hand användas även i detta fall. Putsarbeten utförs sommartid.

* Hängrännan åt norr bör justeras för en bättre funktion.

* Nockplåten täcker ej översta tegelraden vilket bör åtgärdas.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Rännorna rensas årligen höst eller vår

* Fasaden på tillbyggnaden avfärgas vart 20-25:e år med falurödfärg ljus. Färgen ska ej vara förstärkt med linolja eller annat organsikt bindemedel.

* Vindskidor stryks med falurödfärg enligt ovan. Tätare underhålls intervaller krävs dock. För att förlänga dessa något kan rödfärgen i detta fall ersättas med äkta dalbränd trätjara som pigmenterats med falurödfärgspigment (rödtjärning).

* Fönstren målas med alkydolfjefri linoljefärg vart 7-15 år. I samband med årlig besiktning bättras dock vid behov utsatta delar såsom bågunderstycken. Samtidigt utförs vid behov kittkomplettering. Linoljekitt används i detta fall.

* Kalkavfärgning av fasad upprepas allt efter behov med ungefär 30 års mellanrum. Ren kalkfärg baserad på luftkalkbruk används därvidlag

* Mellanrummet mellan norrfasad och körbro rensas årligen från löv och annat.

47 Fukt binds i puts och väggmurverk på smedjans norrsida. En smal passage bildas mellan smedjan och körbron åt detta håll. Det är viktigt att denna passage hålls ren från bråte, höstlöv etc. för att vatten som rinner in i passagen också på ett naturligt sätt ska kunna ledas ut.

48 Pörtet i februari 2004. Den ursprungliga laven i pörtet flyttades aldrig med byggnaden på 1960-talet. Utknuten till den tidigare laven markerades dock genom löst sittande knutar på respektive långsidor (jfr. foto där den äkta knuten finns kvar, fig.50, s.35).

4. Pörte

Byggnaden utgörs av ett enplans gavelsvalehus som flyttats till platsen under 1966-67.⁵⁸ Flytten hör samman med att området fick en museal prägel. Huset stod även tidigare inom området, i ett läge ca. 50 m öster om smedjan, omedelbart norr om den väg som går förbi smedjans norrsida. Pörtet var under 1960-talet i mycket dåligt skick. Taket hade rasat in vilket föranledde Lars Serrander som arrenderade gruvfogdebostaden att ta kontakt med Brukets dåvarande ägare Rutger von Seth som i sin tur tillsåg att byggnaden senare kom att flyttas till sin nuvarande plats.⁵⁹ Den ursprungliga kallmurade grunden ligger kvar invid vägen. Grunden har varit ofogad och består i princip av hörnstenar med enkelradig stenfyllnad emellan. Huset är redovisat i sitt gamla läge på 1886 års karta men inte på 1798 års oreviderade dito. Den ligger utanför karteringsområdet för revideringskartan (1835, 1867, 1878). Kartmaterialet ger vid handen att byggnaden är uppförd någon gång mellan 1798 och 1886 (den senare kartan reviderad fram till 1892). Byggnaden är knuttimrad, vilar på en fogad låg grästensgrund och är försedd med ett sadeltak täckt med enkupigt tegel på ett undertak av locklagda brädor. Under renoveringsarbeten 1995-97 förstärktes undertaket med oljehärdad masonit. Interiören utgörs

av ett rum innanför svalen. På 1990-talet inmonterades en torklave som vid detta tillfälle hämtades från ett annat pörte. En löst intimrad knut på vardera långsidan avser att ge sken av att laven är integrerad med konstruktionen för övrigt. Laven står dock löst invändigt. Nuvarande eldstad är uppförd samtidigt och efter förebild från samma pörte som laven hämtats från. Exteriören utgörs av bar timmerstomme vilken utom i rumsavskiljande vägg mellan svale och rum är rödfärgad. Ett fönster som sedan 1995-97 invändigt kan sättas igen med lucka är upptagen på den bakre gaveln i samband med flytten till området. Byggnaden används numera emellanåt av vårdshuset på området till att röka korvar. Den har på så sätt under senare år återfått något av sin ursprungliga funktion.

Skador med åtgärdsförslag

Byggnaden är i gott skick och kräver endast fortlöpande underhåll. Att foga grundmurverket utvändigt saknar tradition på denna typ av byggnader varför man på lång sikt möjligen borde kratsa ur grundens fogar utvändigt.⁶⁰

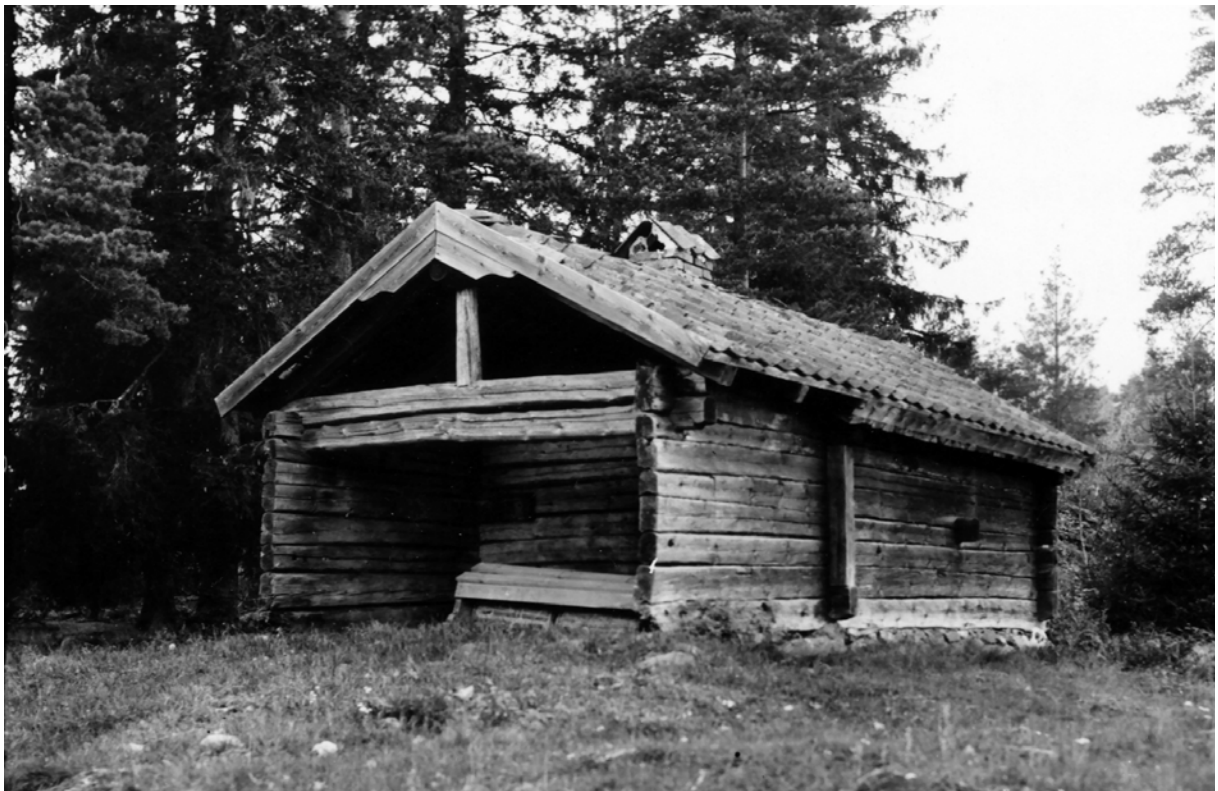
49 Pörtets tidigare läge utmed vägen åt öster är markerad på den ekonomiska kartan från 1958 (redovisad byggnad längst t.h. i bild).

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Rödfärgade delar av stomme avfärgas vart 20-25 år. Vindskidor, vattbräddor ochnockbräddor stryks med tätare intervall allt efter behov. Röd tjära kan användas på de senare för att förlänga underhållsintervallet.

* Årlig besiktning av stomme, grund och tak bör ske varvid eventuella brister åtgärdas.

* Marken i anslutning till grunden på den ursprungliga platsen bör betas eller slås så att lämningen framträder tydligt. Vid slåtter bör skärande redskap användas samt avslaget gräs samlas upp för att undvika att marknivån successivt höjs.

50 Pörtet på dess gamla plats år 1937. Stommen förefaller ha varit omålad. Den gamla grunden är fortfarande bevarad och markerar idag det ursprungliga läget (foto Ivar Schnell, Sörmlands museum).

51 Gruvlaven, februari 2004.

5. Gruvlave

Byggnad uppförd i stolpkonstruktion med koniskt lutande ytterväggar vilka utgörs av lockpanel. Taket utgörs av ett sadeltak som varit täckt med listtäckt tjärpapp. En tillbyggnad åt norr är försedd med tak och väggar av lockpanel. Byggnaden är uppförd 1972 efter förlaga från ett lavtorn som fanns vid närbelägna Älvsjöbacken.⁶¹ Laven rekonstruerades på basis av foton från Tekniska museet, Stockholm. Byggnadens mått och proportioner togs fram genom att ta utgångspunkt från antagen längd på de människor som förekom intill förlagan på fotona. Virket hämtades från vindfällor efter den stora stormen 1969. Von Stockenström på Åhnhammar skänkte träden på rot. Lars Serrander sågade på egen hand fram stomvirke och panel. Skarvningen av panelbrädorna löstes med band av liggande panel (fjällpanel). Detta visade sig enligt Serrander redan från början vara en mindre lyckad lösning. Fukt trängde ganska snart in till stommen i dessa lägen.⁶² Laven står över ett befintligt gruvhål och på en plats där en gruvlave stått vid gruvnedläggelsen 1920. Denna lave hade dock ett annat utseende där väggarna bland annat var uppförda lodrätt. Gruvschaktet under lavtornet togs upp 1844 varför den gamla byggnaden tidigast hade anor från denna tid. År 1835 står dock enligt den detta år reviderade situationsplanen för området en annan byggnad med ungefär samma utbredning i plan på platsen.⁶³ Även denna var försedd med ett sadeltak där gavlarna var riktade åt samma håll som på den

efterföljande gruvlaven. Byggandens funktion är ej angiven på kartan.

Nuvarande lave utgör den dominerande karaktärsbyggnaden på området. Den ger dock i viss mån genom att inte ha haft en direkt lokal förlaga en falsk bild av hur området såg ut under gruvdriften.

Skador med åtgärdsförslag

Gruvlavens panel är utom på utbyggnaden solsprucken och rötskadad. Skadorna bedöms i första hand vara resultatet av låg virkeskvalitet i kombination med byggnadens sluttande fasader som ger en något förhöjd belastning vid nederbörd. Brister i avvattning av lavtornets tak finns i form av ett stuprör åt väster som slutar ett antal meter upp på fasaden och där utkastare saknas. Rötskadorna under röret är dock inte värre än på andra delar av fasaden vilket antyder virkeskvaliténs roll för den totala skadebilden. Panelens virkeskvalité får ses mot bakgrund av den tid och tidsanda inom byggvaruhandeln under vilken rekonstruktionen genomfördes. På östsidan mynnade motsvarande stuprör i en utkastare som var riktad in mot byggnaden vilket naturligtvis på sikt ger rötskador. Papptaket är i behov av omtäckning. Stomme, golv och bjälklag har

52 Den gamla gruvlaven, längst t.v. i bild var betydligt mer underordnad den övriga bebyggelsen än den som sedan tidigt 1970-tal står på platsen. Förlagan till den senare är hämtad från en närbelägen gruvmiljö (foto: Karl Andersson, 1938, Sörmlands museum).

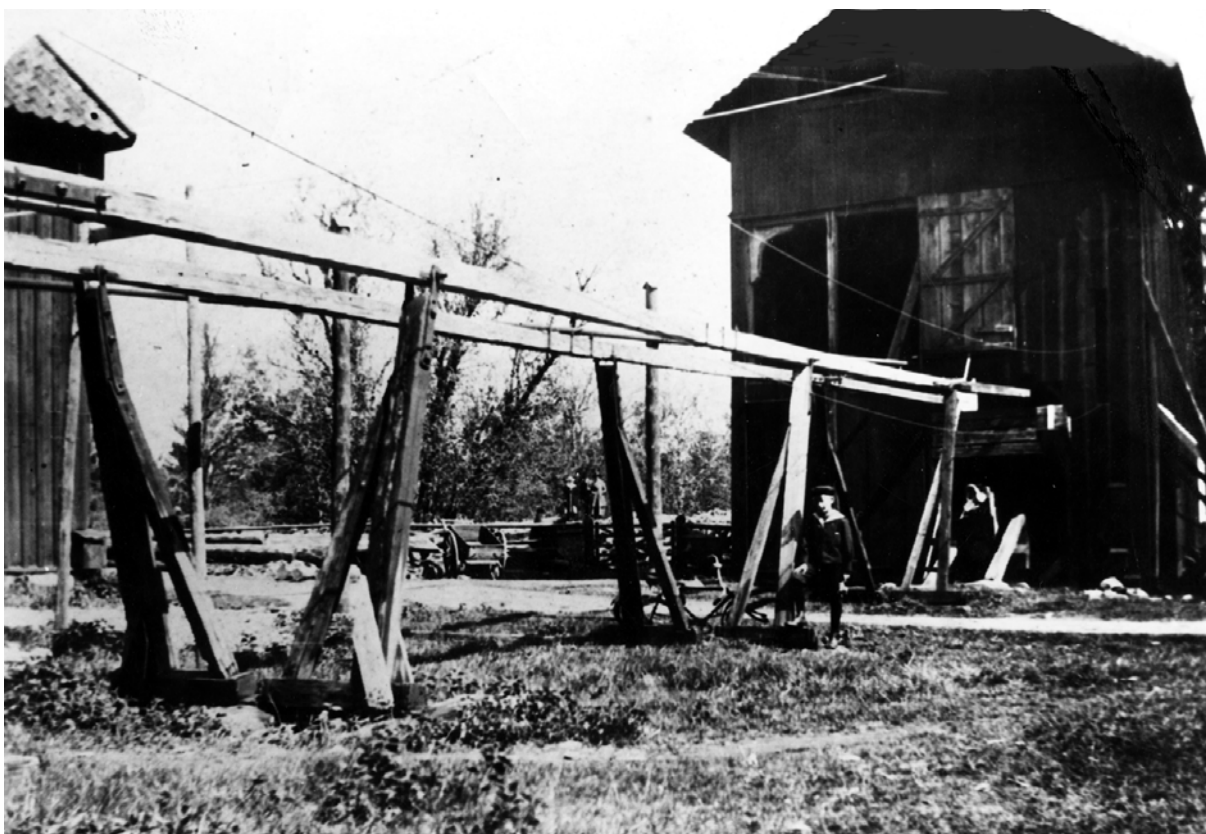

53 Samma vy år 2004. Gruvlaven från 1972 i sin miljö.

smärre skador men förefaller generellt sett vara i gott skick.

Förslag finns om att riva det befintliga lavtornet och ersätta detta med en rekonstruktion av det gamla på platsen. Rekonstruktionsförslag i denna riktning är framtaget av Kjell Löw, 1998. Frågan är för

närvarande under diskussion varvid det befintliga tornets tekniska status har varit en faktor som vägts in. Läns museet bedömer att den nu befintliga byggnaden ur teknisk synvinkel är i tillräckligt gott skick för att det ska anses som rimligt med upprustning. Detta dokument tar i övrigt ej ställning i denna fråga.

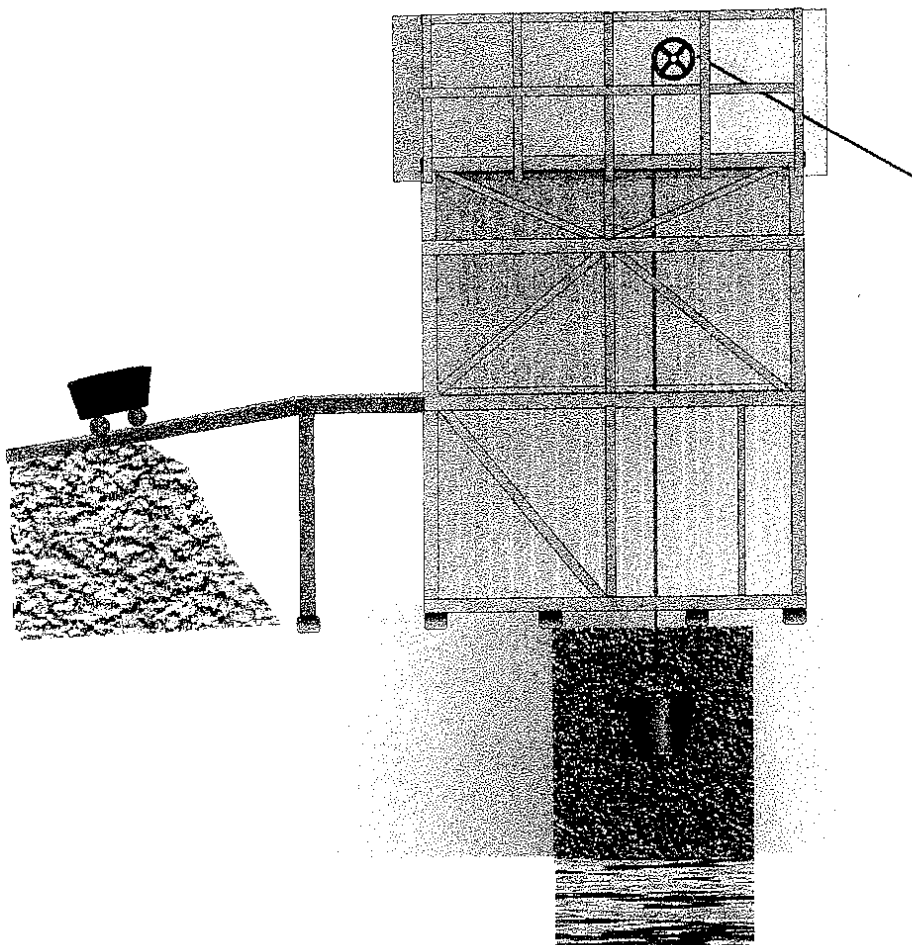
54 Skottvångs gruva runt sekelskiftet 1900. Uppfordringsverket till den gamla gruvlaven drevs fram till och med 1916 med ångmaskin. Transmissionen från ångmaskin till uppföring av malm, människor och grundvatten skedde med hjälp av stånggång (Foto Tekniska museet).

Akuta åtgärder vid ett bevarande av befintligt lavtorn

- * Omläggning av tak. Taket bör läckas enligt tidigare befintligt listtäckat utförande. Asfaltpapp kan användas.
- * Hängrännor och stuprör justeras eller tas bort
- * Rivning av befintlig panel utförs på torndelen men ej på utbyggnaden åt norr. Därefter lagas stommen i erforderlig utsträckning. Ny brädfodring utförs av vankantad, kilsågad lockpanel i varierande bredder där hög virkeskvalitet skall eftersträvas. Virke till stomme och brädfodring ska tas fram med avseende på kådriktedom och kärnhalt. Virkets tyngd är en indikator i detta sammanhang.

Fortlöpande underhållsåtgärder:

- * Rödtejning av fasad vart 20-25:e år. Rödteja tillreds genom att blanda rödfärg och äkta dalbränd trätjära. Rödfärgen ska ej ha tillsats av linolja eller annat organsikt bindemedel.
- * Bestrykning av papptak vart 15:e år. Asfaltpapp ska strykas med asfaltprodukt (om asfaltpapp används).
- * Årlig besiktning av grund stomme och tak utförs.
- * Om hängrännor bibehålls rensas dessa årligen höst eller vår.

55 Förslag till rekonstruktion av den gamla gruvlaven (Ur Lööw, Kjell, Manual för ett ekomuseum, 1998).

56 F.d maskinhus, murad transformatorbyggnad samt vinkelbyggd maskinverkstad. Byggnaden är idag omdanad invändigt till restaurang.

6. F.d. maskinhus, maskinverkstad samt transformator

Byggnadens äldsta delar är troligen uppförda etappvis under 1800-tal och tidigt 1900-tal. En situationsplan över området som är karterad 1798 och reviderad 1835, 1867 och 1878 visar att maskinhusets nordligaste del liksom intilliggande förrådshus (nr 7) möjligen är äldre än övriga delar av byggnadskomplexet.⁶⁴ Maskinhuset saknar utritad skorsten på den i övrigt mycket detaljerade planen. Detta skulle vid ett första påseende kunna indikera att dåvarande byggnad på platsen kan ha hyst en annan kraftkälla. Byggnadens funktion, dvs. hysa kraftkälla till uppföring av malm och vatten, respektive kanske i viss mån persontransport har varit den samma då planen visar stånggångar för uppföring av malm och vatten som går från byggnaden till Hästhålsgruvan liksom till Tvåans schakt (Porthålsgruvan) Avritningen från 1798 visar vindor med denna funktion ungefär där maskinverkstadens förlängda västliga del står i dag respektive i ett läge mellan "ettan och tvåans hål". En sektion av Porthålsgruvan avbildar i samma avritning även fasaderna till den senare vilken förefaller ha haft cirkelrund planform och ett koniskt utformat tak. Dessa vindor uppfördes i april respektive juni 1764 i syfte att

länskipa Porthålsgruvan som vid denna tid legat öde en längre tid. Kartan redovisar dock ingen byggnad i maskinhusets läge. 1797-1800 uppfördes en stånggång för länskipning och uppföring. Kraftkälla till denna var ett vattenhjul som byggdes vid en för syftet gjord fördämning vid fastigheten Krampan. Stånggången ersattes efter ett längre uppehåll i driften år 1834 med en ångmaskin i samband med att Porthålsgruvan åter skulle länskipas.⁶⁵ Med tanke på att kraftkällan före detta årtal fanns utanför området är det med all sannolikhet, trots avsaknad av skorsten på byggnaden, maskinhuset till den första ångmaskinen som syns på situationsplanen. Byggnaden bör därmed vara uppförd 1834 och ha ritats in på planen i samband med 1835 års revidering vilket kan stämma väl tidsmässigt med det maner på vilket detta hus liksom flertalet övriga dito är inritade på kartunderlaget (se resonemang enligt ovan).

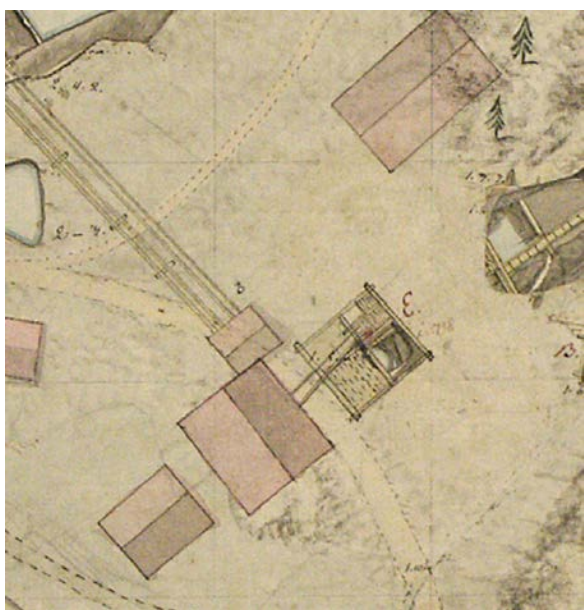
Maskinverkstaden står vinkelställd mot maskinhuset. Transformatorn ligger i den nordvästra vinkeln mellan de båda andra byggnadskropparna.

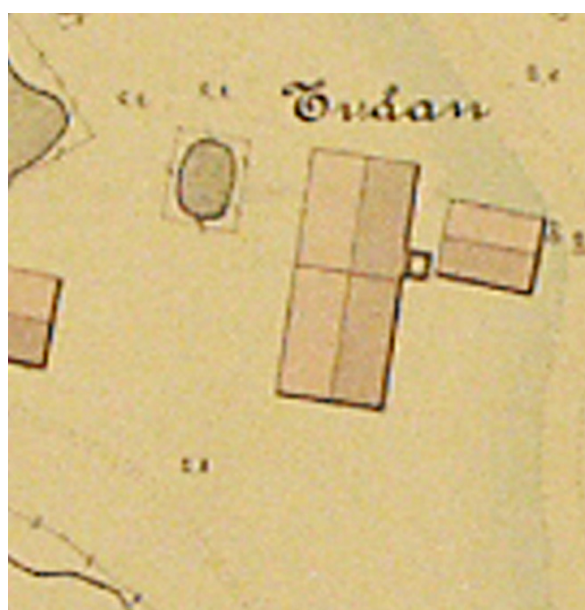
57 Maskinverkstaden från öster. I bakgrunden skymtar maskinverkstaden respektive drivmedelsförrådet. Maskinhusets skorsten har uppförts sedan byggnaden omdanats till restaurang.

Maskinhuset har hyst ångmaskin som drivit uppfordringsverk och pumpar till gruvschaktet under gruvlaven. Foton från tidigt 1900-tal visar att kraftöverföring skedde med hjälp av stånggång (se fig. 53 s. 35). Nuvarande skorsten finns på den södra gaveln

och är uppförd med en murad och putsad bas med en plåtrörsöverdel. Denna skorsten tillhör värdshusepoken och har ingen koppling till maskinhusets tidigare skorsten. Ett foto av Bianchini från 1886 visar att maskinhusets skorsten istället har varit murad till sin

58. Maskinhusets norra del utgör troligen rest av maskinhuset tillhörande den första ångmaskinen på platsen från 1835. (utsnitt karta från 1798 där redovisade byggnader sannolikt ritats in i samband med 1835 års revidering.

59 Utsnitt av karta från 1886. Maskinhuset var vid denna tid utbyggd till nuvarande längd. Maskinverkstaden var ännu ej tillbyggd. Notera på maskinhusets östra långsida det markerade läget för den numera rivna skorstenen.

60 Den f.d. maskinverkstaden har i sen tid förlängts. Byggnadsdelen hyser idag restaurangens kök. Tillbyggnaden smälter väl in i det övriga byggnadskomplexet.

helhet samt rest sig till ungefär husets dubbla höjd.⁶⁶ Fotot visar att skorstenen hade utsvängd krona. Skorstensbasen fanns kvar fram till dess att byggnaden byggdes om till värdshus runt år 1970. Lars Serranders minnesbild av den är att den rest som till dess fanns kvar hade en åttkantig planform.⁶⁷ Skorstenen var uppmurad i anslutning till husets östra långsida. Den är markerad på en situationsplan från 1886 (som reviderats 1890 respektive 1892). Maskinhuset är vid denna tid utbyggt till sin fulla längd medan maskinverkstaden ännu ej är byggd. Skorstenens läge i anslutning till den första byggnadsetappen indikerar att den kan ha varit uppförd något tidigare än den förlängda delen av maskinhuset. Ett foto från 1938 i läns museets samlingar visar att den var riven vid denna tidpunkt.⁶⁸ Ett äldre foto i Åkers hembygdsförenings fotoarkiv som har blivit daterat till 1916 visar att skorstenen då var riven till förmån för den detta år nyuppförda transformatorbyggnaden.⁶⁹ Bianchinis foto från som borde kunna dateras till hans besök i Skottvång 1918 visar visserligen att den är kvar vid denna tid men det förefaller ändå troligt att den har rivits ganska snart efter övergången från ångkraft till eldrift.⁷⁰

Maskinhusbyggnaden var rivningshotad under andra halvan av 1960-talet. Vårdshuset tillkom som att sätt att hitta en funktion åt byggnaden samtidigt som

den kaféerörelse som resan bedrevs i smedjan kunde utvecklas.⁷¹

Maskinhusbyggnaden är uppförd i stolpverk men med knuttimrad syll och hammarband. Denna konstruktion delar byggnaden även till sin sydligaste del (jfr ovan) med den intilliggande förrådsbyggnaden (nr 7). Fasaden utgörs av rödfärgad locklistpanel. Panelen på södra gaveln är spikad med handsmidd spik och är möjligen ursprunglig. Transformatorbyggnaden är uppförd i jugendstil av oputsat tegelmurverk och avviker även i övrigt från resterande delar av byggnadskomplexet såtillvida att den inte är försedd med sadeltak utan istället ett tidstypiskt brutet pulpettak. Samtliga taktor är dock tegeltäckta på undertak av masoniteförstärkt lockpanel. Masoniteförstärkningen tillkom i samband med renoveringsåtgärder 1995-97. En farstu byggdes till under tidigt 1970-tal i vinkel mellan transformatorbyggnaden och maskinverkstaden. Maskinverkstaden har förlängts under sent 1900-tal för att möta nya funktionskrav. Maskinhuset har sedan 1970 fungerat som restaurang där maskinverkstaden utgör köksdel. Inredningen är sedan dess helt förändrad för att fylla en ny funktion. Förstukvisten vid entrén åt öster har tillkommit i samband med denna verksamhet.

61 Transformatorbyggnaden med sitt tidstypiska tak i sen jugendstil som skvallrar om att byggnaden är uppförd under 1910-talet.

Skador med åtgärdsförslag

- * Regnvatten från norra takfallet på förstun åt nordväst har börjat orsaka frostsprängningar på transformatorbyggnadens murverk. Takrännan till farstun bör snarast justeras så att bakfall åt öster ej är möjligt. En plåtgavel bör monteras på rännan in mot transformatorbyggnadens västfasad. Är orsaken dessutom felaktig dimensionering, dvs. att vattnet vid kraftigare regn passerar förbi hängrännan justeras detta genom att rännan hängs om eller förstoras.
- * Algpåväxt förekommer på norra fasaden. Fasaden kan tvättas med borsyrebaserat algtvättmedel.
- * Ytrost förekommer på metalldelar i anslutning till transformatorns isolatorer. Dessa bör strykas med lika delar rå linolja och terpentin

- * Maskinhusets trärännor läcker. De bör invändigt strykas med stenkoltjära för att täta i skarven mellan de sammanfogade brädorna. Som alternativ till trätjäran kan rännorna plåtskos invändigt. Detta bör i så fall utföras på ett sätt som innebär att plåtkonstruktionen ej är synlig från mark. Vid mynningen släpps förslagsvis ca 15 cm vilket istället behandlas med stenkoltjära, takmassa eller motsvarande.

Fortlöpande underhållsåtgärder

- * Hängrännor rensas årligen höst eller vår.
- * Årlig inspektion utförs avseende grund, stomme och tak varvid brister åtgärdas.
- * Fasaderna avfärgas vart 20-25 år med falurödfärg ljus utan förstärkning med linolja eller annat organiskt bindemedel. Vindskidor, vattbrädor ochnockbrädor kan strykas med rödtjära för att förlänga underhållsintervallet på dessa utsatta delar.
- * Fönster stryks med linoljefärg som är fri från förstärkning med alkydolja eller annat bindemedel vart 7-15 år allt efter behov. Årliga bättringar av bågunderstycken etc. utförs allt efter behov. Samtidigt kompletteras kittningen allt efter behov. Endast linoljekitt används.

62 Transformatorbyggnaden, frostsprängt murverk till följd av bristfällig takavvattning på intilliggande byggnadsdel (farstu).

63 Förrådsbyggnaden från norr.

7. Förråd

Byggnaden som är uppförd i 1 ½ plan har fungerat som förråd till maskinhuset. Byggnaden är uppförd i stolpkonstruktion men med knuttimrat hammarband och syll och är i detta avseende liksom i panelsättning (locklistpanel) lik maskinhuset varför man kan misstänka en samtida tillkomsttid. Det skulle i så fall röra sig om maskinhusets första byggnadsetapp vilket bör sammanfalla med installationen av den första ångmaskinen år 1834. Det första maskinhuset är, tillika med en byggnad, som har samstämmighet med den nuvarande förrådsbyggnaden vad gäller läge i området, planmässiga proportioner och takform, redovisad på 1835 års revidering av 1798 års kartering.⁷² Med all sannolikhet är det frågan om den nuvarande byggnaden på platsen.

Taket är av sadeltakstyp och täckt med enkupigt tegel. Undertaket har sedan renoveringsåtgärderna 1995-97 utgjorts av brädor på lock som förstärkts med masonit. Dessförinnan hade byggnaden ett kalkunderstruket tegeltak och saknade följaktligen undertak. En vällingklocka är monterad vid västra gavelspetsen.

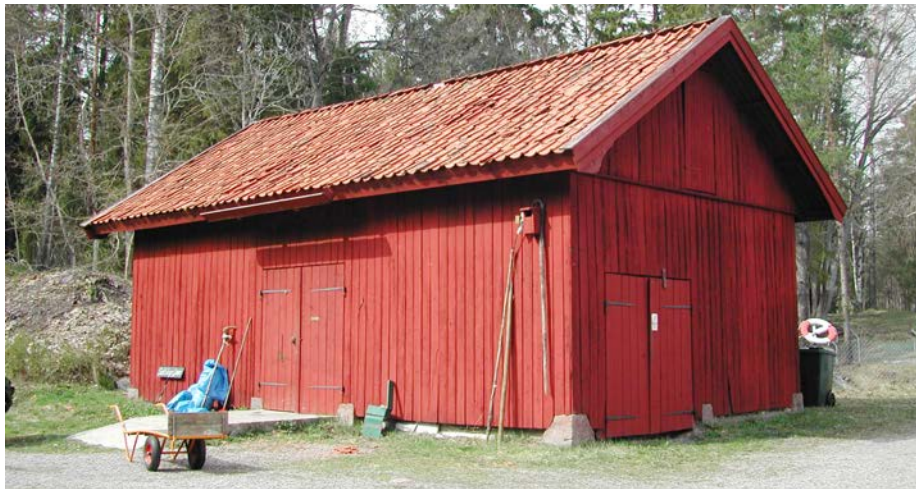
Byggnaden har tidvis fungerat som museibyggnad på området. I bottenplan förvaras en mineralsamling som till en del består av den samling som gruvfogden på platsen hade i sin tjänsteutövning. På loftet förvaras diverse föremål av vilka vissa tillhör den tidigare gruvverksamheten eller kommer från området på annat sätt. Bland annat förvaras på denna plats tapetrester med, som makulaturåteranvända, räkenskapshandlingar från 1700-talet som påträffats i gruvfogdebostaden (se avsnitt om denna byggnad nedan).

Skador med åtgärdsförslag

Byggnaden är i gott skick och kräver inga åtgärder utöver årligt underhåll

Underhållsåtgärder

- * Årlig besiktning av grund fasad och tak.
- * Fasaden avfärgas med falurödfärg ljus vart 20-

64 Drivmedelsförrådet
från sydost 2004.

25:e år. Vindskidor stryks oftare efter behov. Röttjära kan i det senare fallet användas för att förlänga underhållsintervallet

- * Hängrännorna rensas årligen höst eller vår
- * Fönster och dörrfoder liksom fönsterbågar ommålas med äkta linoljefärg vart 7-15:e år.
- * Årlig översyn av fönsterbågars kittning samt ytskikt på bågunderstycken samt komplettering efter behov. Endast linoljekitt respektive linoljefärg fri från förstärkning med alkydolja eller annat organsikt bindemedel bör komma till användning.

8. Drivmedelsförråd

Enplansbyggnaden är uppförd i stolpkonstruktion på plintar. Byggnaden är för första gången redovisad på samma situationsplan som föregående byggnad. Den är ritad med snarlikt maner vilket gör att man kan anta den inritad i samband med 1835 års revidering. Byggnaden hör funktionsmässigt samman med maskinhuset och de ångmaskiner som stått där vilket gör att man kan anta att byggnaden uppfördes i ett sammanhang med

maskinhuset då gruvan försågs med ångmaskin 1834. Fasaden som är rödfärgad utgörs av slätpanel och är spikad med handsmidd spik. Byggnaden har fungerat som drivmedelsförråd till maskinhuset varvid torv och ved lastades in i byggnaden via en körbana tvärs igenom byggnadens långsidor. Körportarna mitt på vardera långsidan är bevarade från denna tid. I samband med upprustningsarbeten 1995-97 ersattes befintligt jordgolv med betongplatta. Vid detta tillfälle avgränsades även ett gasolrum vid östgaveln från byggnadens dittills helt öppna planform. Taket är av sadeltakstyp. 1995-97 lades taket om varvid ett nytt undertak bestående av brädor på lock lades. Detta förstärktes med härdad masonit varpå det tidigare befintliga enkupiga tegeltaket återmonterades.

Skador med åtgärdsförslag

Takteglet är känsligt för frostsprängningar.⁷³ Det södra takfallets tegel är till övervägande del helt sönderspräckt till följd av detta. Norra takfallet har klarat sig något bättre. Befintligt tegel bör ersättas med enkupigt lertegel enligt lika befintlig kupning och utförande. I första hand bör begagnat tegel användas. De pannor ur befintligt tak som ej uppvisar frostsprängningstendenser bör sparas som kompletteringspannor.

Fortlöpande underhållsåtgärder

- * Fasaden avfärgas med falurödfärg ljus vart 20-25:e år. Vindskidor, vattbrädor ochnockbrädor stryks oftare allt efter behov. För att förlänga livslängden på dessa delar kan de strykas med röttjära
- * Årlig besiktning av grund, stomme/fasad och tak utförs varvid särskilt takteglets skadebild observeras.

65 Drivmedelsförrådets taktegel är kraftigt frostsprängt
åt sydsidan.

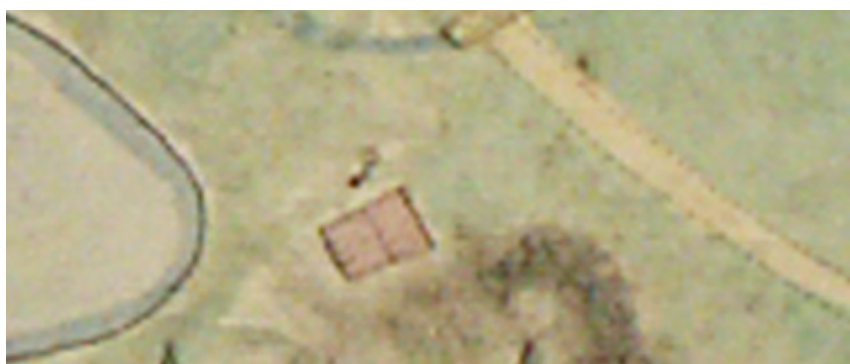
66 Krutkällaren med sin timrade överbyggnad i februari 2004.

9. Äldre krutkällare

Källarbyggnad i suterrängläge där den murade källardelen tillträds från norr och en timrad rödfärgad och sadeltaksförsedd överbyggnad tillträds från öster. Byggnaden har enligt uppgift fungerat som krutförråd före dess att byggnad nr.2 uppfördes. Den är markerad på en situationsplan över området från 1798. En senare benämning på byggnaden är mangelboden vilket troligen avspeglar en sentida funktion för överbyggnaden. Källardelen är murad av fogstruken gråstensflis. Råvaran har med all sannolikhet hämtats från gruvdriften. I samband med upprustning 1996 murades källarens fasad åt norr om helt. Timmerstommen plockades ner till sin helhet föra att sedan sättas

upp igen. Det tidigare befintliga golvet som utgjorts av två korslagda lager timmer där stockarna i varje lager låg dikt an långsida mot långsida. Ovanpå dessa stocklager låg ett plankgolv tvärs det underliggande timmerlagret. Denna konstruktion ersattes i samband med renoveringsarbetena med ett reglat plankgolv.⁷⁴ Den äldre konstruktionen hade troligen sin förklaring i ett visst mått av säkerhetstänkande för den händelse krutförrådet skulle springa i luften. Så här i efterhand får man beklaga att denna konstruktion ej bibehölls då den förefaller ha utgjort byggnadens viktigaste informationsbärare då det gäller dess ursprungliga

67 Krutkällaren redovisas redan på 1798 års oreviderade karta. Byggnaden kan därmed jämte gruvfogdebostaden konstateras vara den äldsta bevarade på området.

68 Krutkällaren från öster. Byggnaden har i sen tid benämnts mangelboden. Överbyggnaden har troligen haft denna funktion under någon period.

funktion. Nuvarande källardörr tillkom i samband med arbetena 1996.

* Vid behov bör ett svagt markerat dike skapas längs södra gaveln. Diket bör ha sitt utlopp åt väster. Syftet med diket ska vara att fånga upp markrinnande vatten från slänten samt leda detta förbi byggnaden.

Skador med åtgärdsförslag

Byggnaden är i gott skick. Syllen åt söder ligger i ett något utsatt läge då en kraftig slänt ner mot byggnaden vidtar åt detta håll. Ett tjockt snötäcke täckte marken vid besiktningen varför marknivåer ej kunde studeras. Färgsläpp på syllen tyder dock på en ökad fuktbelastning.

Under vårflod riskerar källaren att översvämmas via ingångsdörren i samband med att vatten stiger över Hästhålsgruvans bräddar.

Fortlöpande underhåll

*Omfärgning av stomme bör ske med falurödfärg ljus vart 20-25:e år. Omfärgning avnockbräddor, vindskidor och vattbräddor kan ske oftare allt efter behov. Röd tjära kan användas i det senare fallet för att förlänga underhållsintervallet.

* Dörren svarttjeras vart 8-10 år eller allt efter behov med äkta dalbränd trätjära.

* Vid behov under vårfloden bör Hästhålsgruvan läns pumpas till en nivå där den ej riskerar att orsaka vatteninträngning i källaren till det gamla krutförrådet.

69 Byggnadens södra gavel ligger i anslutning till en kraftig slänt vilket riskerar att göra syllen utsatt för fuktproblem till följd av vattenavrinning längs marken.

70 Handsmida och möjligen ursprungliga beslag på dörren till källarens timrade överbyggnad.

71 Jordkällaren från söder.

10. Jordkällare

Jordkällaren har fungerat som matkällare till gruvfogdebostaden. Byggnaden är ej markerad på kartan från 1798 och ej heller på revideringarna av denna karta. Dessa är gjorda 1835, 1867 och 1878. Under förutsättning att karterarna ej förbisett förändringen är källaren uppförd mellan 1878 och 1886-92. På en situationsplan från 1886 med revideringar 1890 respektive 1892 är byggnaden markerad. Vid 1835 års revidering har stor noggrannhet iakttagits gällande tillkommande byggnader. I samband med denna borde byggnaden om den funnits vid tillfället ha markerats⁷⁵. Med tanke på byggnadens underordnade betydelse för den rena gruvdriften kan dess existens dock ha förbisetts i samband med senare revidering eller revideringar. Därför kan man med säkerhet endast ringa in tillkomsten till någon gång under perioden 1835-1892. Byggnadens arkitektur tyder snarare på en tillkomsttid omkring år 1850 än runt 1880. Stilmässig eftersläpning förekommer dock varför en datering med detta som utgångspunkt är svår att göra.

Källaren har ingång åt öster och är uppförd i slätputsat murverk med sadeltak på hammarband och timrat röste. Taket är täckt med enkupigt tegel på ett undertak av masoniteförstärkt lockpanel. Taket lades om 1996 i samband med vilket masoniteförstärkningen tillkom.

72 Jordkällarens tak är, liksom taken till flertalet övriga byggnader på området, förstärkt med oljehärdad masonite i samband med renoveringsåtgärder under 1990-talet.

Skador med åtgärdsförslag

Byggnaden är i gott skick och kräver ej åtgärder utöver regelbundet underhåll.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Omfärgning med äkta falurödfärg ljus sker vart 20-25:e år. Avfärgning avnockbrädor, vindskidor och vattbrädor sker oftare allt efter behov. Röttjära kan användas i detta fall för ökat rötskydd.

* Dörren svartjäras med äkta dalbränd trätjära vart 8-10 år

* Putslagning sker allt efter behov. Luftkalkbruk används vid putslagning och traditionell kalkfärg vid avfärgning. Avfärgning sker med ungefärligt intervall om 30 år eller allt efter behov. Putslagning och kalkavfärgning bör alltid ske sommartid.

73 Gruvfogdebostaden från söder år 2004.

11 Gruvfogdebostad

Byggnaden är uppförd på nuvarande plats som gruvfogdebostad. Byggnaden eller en föregångare till denna med identiskt läge och planform är markerad på en situationsplan från 1798. I samband med tidigare renoveringsarbeten utförda av Lars Serrander observerades att stockarna i stommen är noggrant uppmärskade. Väggarna i bottenvåningens sydvästra rum var innan renoveringen, under det understa tapetskiktet, klädda med lumpapp ark från dagböcker och räkenskaper tillhörande Åkers Styckebruk. Ett påträffat omslagsblad var enligt Lars Serranders minnesbild daterad till år 1790.⁷⁶ Lars Serrander tolkar dessa spår som att byggnaden flyttats från Åkers Styckebruk någon gång efter 1790 samt att byggnaden eventuellt dessförinnan kan ha

använts som kontorsbyggnad inne vid Åkers bruk. En osäkerhet i källmaterialet finns i detta fall med tanke på att handlingarna sannolikt arkiverats under ett antal år innan de kasserades. I samband med besiktning den 26 april 2004 lånade Sörmlands museum ett av dessa ark. Spår av guldockerfärg finns på ovansidan av detta ark. Eva Serrander meddelade samtidigt att det enligt hennes minnesbild satt en lerklining under tapetlagren. Spår av sådan lerklining (boss) finns på arkens baksida. De återanvända räkenskapshandlingarna har klistrats på lerklining och sedan avfärgats med en limfärg som pigmenterats i guldockra. Detta har sannolikt under ett antal år utgjort ytskikt fram till dess att rummet försågs med papperstapeter. Spår av lumpapp från det första tapetlagret eller en makulering till denna tapet finns

74 Gruvfogdebostaden ("Boningshus" enl. kartbeskr.) med tillhörande fägård enligt 1798 års oreviderade karta.

75 Bostadshuset respektive fägårdens läge vid Skottvång (markerat med B) enligt 1762 års lantmäterikarta. Det nuvarande bostadshuset är beläget utmed vägen ungefär där skifte nr 13 är markerat på kartutsnittet (jfr fig 74).

ovanpå limfärgsskiktet på nämnda ark. Användningen av lumppapp vid första egentliga tapetseringen (ovanpå limfärgsskiktet) gör att man kan förmoda att denna tapet tillkom under 1800-talets förra hälft.

På 1762 års avritning av jordbruksmarken till Skottvång saknas nuvarande manbyggnad. En motsvarande manbyggnad tillika med ett uthus är istället inritad på ängsmarken nordost om den nuvarande byggnaden. I beskrivningen anges skiftena runt mangårdsläget som tillhörande "gruvfogde Per Sjöbergs" jordbruksmark. Skottvångs by hade vid karteringstillfället tre gårdsenheter där den största var belägen relativt långt sydväst om gruvfältet (se de rosafärgade skiftena på kartan, fig. 2, s. 6). "Storgårdens" manbyggnad nyttjades av änkan till en tidigare gruvfogde vid namn Tellström. Per Sjöberg anges i räkenskaperna under den aktuella perioden som gruvdräng (Kapitalböckerna 1759-70 undersökta). Per Sjöberg förefaller således i praktiken ha övertagit gruvfogdefunktionen efter Tellström under det att han sannolikt bodde kvar i sin gamla bostad i anslutning till gruvfältet och den egna jordbruksmarken. Sjöbergs jordbruk var litet till omfattningen och bör ur detta avseende närmast ha varit att betrakta som ett torp (jfr. Ekeberga, bildtext fig. 8, s.10).

Med anledning av detta inventerades den förmodade gruvfogdetomten under april 2004 varvid vad som tolkades som en stenfylld husgrund påträffades, på en plats som korresponderar mot den angivna på kartan, ca 45 m nordost om den nuvarande bostadsbyggnaden.⁷⁷

Två flerhundraåriga ekar står vid respektive gavel till husgrunden. Den södra av de två är belägen ovanpå grunden och växer i vad som förefaller vara ett spisiröse tillhörande densamma. Grundens södra gavel kan vara skadad av en sekundär urschaktning av marken i detta område. Dess mitt är skadad genom att en stig eller motsvarande rensats fram tvärs över den. Odlingssten eller motsvarande har sekundärt påförts grunden. Något åt nordväst om lämningen finns ett antal markbundna stenar som möjligen kan ha utgjort grund till uthusbyggnader. Identifieringen är dock i detta fall något oklar. Tolkad förekomst av spisiröse respektive konstaterad stenfyllnad inom grundens ramar indikerar att det har rört sig om ett bostadshus. De båda ekarnas omfång tyder på en ålder på mellan 200-300 år. Grunden är bevisligen äldre än ekarna. Ekarna kan å andra sidan mycket väl vara äldre än 1762 års kartering vilket i och för sig inte hindrar att tomten om än inte byggnaden kan ha varit i bruk under denna tid. I samband med besiktning den 26 april genomfördes en grov uppmätning samt lägesuppskattning. Grunden

76 Den nyupptäckta grunden vid Skottvångs tidigare mangårdsläge. Ett staket skär grunden och den är skadad genom urschaktning i anslutning till dess "södra gavel" samt genom att stenar plockats bort i en ränna tvärs grundens långsidor. Den borte eken växer innuti grunden i vad som förefaller vara ett spisiröse. Den hitre eken som skymtar t.v. i bild står utanför grundens "norra gavel" På ca ca. fem meters höjd i denna ek sitter i ett otillgängligt läge en grankäpp i vars topp tidigare en metallflöjel av okänd ålder suttit. Anledningen till denna placering är okänd. Den torde dock tillkommit under den tid då gruvan var i drift. Flöjeln försvann under 1900-talet.

har i sitt nuvarande något skadade skick och med nuvarande något oskarpa kanter de ungefärliga måtten 12,5x5,2 m (+/- 0,5 m). Längdmåttet är sannolikt något för kort med tanke på ursprungshuset med tanke på att grundens södra gavel förefaller skadad av urschaktning. Motsvarande mått för den nuvarande gruvfogdebostaden är 13, 2x 8,70 m.

Med all sannlikhet är det den nuvarande gruvfogdebostaden som är avbildad på 1798 års karta. Troligen är den flyttad endast ca 45 meter åt sydväst i förhållande till sitt tidigare läge. Det är dock mer oklart huruvida det rör sig om en flytt av den faktiska byggnaden eller endast dess funktion. Uppmärksningen av väggtimret visar att den faktiska byggnaden har stått på annan plats tidigare. Den nuvarande byggnaden är dock bredare än den gamla grunden. På gruvfogdebostadens norra gavel kan vad som sannolikt är en gammal utknut, troligen tillhörande en tidigare invändig mellanvägg, skönjas via en missfärgning i fasadputs. Iakttagelsen är dock osäker och kan inte fullt ut beläggas eller vederläggas utan att putsen knackas bort i anslutning till missfärgningen. Den eventuella knuten korresponderar inte mot

motsvarande mellanvägg i den nutida planlösningen. Måttet från "mellanväggsknuten" till hörnknuten åt väster är ca. 5,10 m (yttermått). Måtten 13,2x5,1 m stämmer bättre mot den gamla grunden. Möjligen kan byggnaden, exempelvis i samband med flytten ha breddats i detta läge varvid i så fall nuvarande kök, förstuga och sydöstra kammare tillkommit och nuvarande byggnad med 6-delad plan skapats av en f.d. parstuga. Slutligen kan det även vara så att grundstenarna flyttats samtidigt med timret till den nya platsen. Den i olika sammanhang omtalade skogsbristen i området under 1700-talet gör det troligt att det gamla bostadshuset under förutsättning att det ej brunnit dessförinnan återanvändes vid återuppförandet. Den nuvarande byggnaden kan dock lika gärna vara ditflyttad från annat håll. Byggnaden kan exempelvis vara flyttad från det gamla gruvfogdebostadsläget sydväst om gruvfältet (änkan Tellströms mangård, se fig 2, s.6) under det att gruvfogden kanske endast flyttade de 45 metrarna från "Sjöbergs stuga" till det nya läget på "Sjöbergs f.d. åker". Lars Serrander har på basis av de återanvända lumppappsarkens härkomst och innehåll velat förlägga ursprungsläget för byggnadsstommen till Åker (se ovan). Skottvång

var vid då liksom nu under Åkers styckebruks ägo och drift. De aktuella makuleringspapprena var tillkomna före massproduktionens tid. Skriv- och tidningspapper var ännu inte en billig vardagsvara för gemene man och gruvfogdarnas tjänster var i allmänhet praktiskt inriktade. Gruvfogden vid Skottvång under denna tid tillbringade troligen en stor del av sin arbetstid nere i gruvan och hade därför sannolikt inte för egen del och på plats tillgång till mängder av överblivna skrivelser som kunde användas till makulering på väggarna. Till följd av brist på tillgång på lämpligt papper på plats, som kunde avvaras, kan makuleringspappren därför snarare ha transporterats till platsen från Åker.

Orsaken till det flyttade tomtläget är oklar. Det kan tänkas att man under Sjöbergs tid som gruvfogde fann fördelar med att ha gruvfogdebostaden nära gruvfältet. Det är också tänkbart att den nuvarande gruvfogdebostaden ursprungligen uppfördes som en arbetarbostad (gruvdrängsbostad) för två familjer med tillhörande jordbruk enligt samma princip som det närbelägna Ekeberga. På 1798 års karta anges den "nuvarande" gruvfogdebostaden endast som bostadshus och några år senare fungerade exempelvis Ekeberga som gruvfogdebostad. Varför tomten för manngård respektive fägård på den aktuella brukningsenheten oavsett bostadsbyggnadens funktion inte återanvändes utan flyttades med vad det förefaller bibehållen gårdsstruktur ca. 45 m åt väster är dock fortfarande oklart. De bevarade karteringarna över området ringar in händelsen till någon gång mellan åren 1762-1798.

Nuvarande byggand är uppförd i timmer med reverterad fasad. Fasaden är spritputsad med slätputsade omfattningar. I samband med omputsning under 1900-talet ska grunden ha blivit förstärkt utvändigt med en på högkant gjuten cementplatta som bildar ett slags nedre fundament för putsskiktet.⁷⁸ Taket är täckt med enkupigt lertegel på ett undertak av masoniteförstärkt lockpanel.

Planformen har varit sexdelad i bottenvåningen med en vindskammare och i övrigt oinredd vind där ovan. Bottenvåningens kammare åt sydost är försedd med en kakelugn från 1800-talets förra hälft. Taket i denna kammare liksom i köket åt nordost har friliggande profilerade bjälkar. Profileringen indikerar att bjälkarna redan ursprungligen har varit friliggande. De är renskrapade från färg varför eventuell förekomst av bemålning nu ej går att fastställa. Fyllningen mellan bjälkarna är sentida och av pärlspont. Möjligen kan originalbrädor med färgrester för framtida analys finnas bakom dessa. Bjälkarna är framtagna under 1900-talet. Spikhål indikerar att rummen i ett mellanskede har

77 Relation mellan det nuvarande och det äldre mangårdsläget. Eken i bakgrunden växer i grunden. Avståndet mellan grund och nuvarande byggnad är ca 45 m.

varit försedda med släta brädtak. Vissa invändiga dörrar har gångjärnsbeslag av kulknoppstyp vilket daterar beslagen till sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. På höskullen till fähuset förvaras ett dörrblad med tänkbar härkomst från gruvfogdebostaden eller en föregångare till denna med avtryck i bemålningen från ett äldre gångjärnsbeslag av 1600-talstyp. Bostaden fungerar idag som bostad åt krögarna i "maskinhuset" vilka tillika tillhör den familj som sedan 1950-talet arrenderat området.

Skador med åtgärdsförslag

Byggnaden är i gott skick. Fukt stiger upp i puts längs västra långsidans fasads nederkant. Marken släntar mot huset från vägen som löper tvärs igenom området.

* Marken bör släntas något från byggnaden åt väster. Det kan vara lämpligt att skapa ett grunt dike vid vägrenens bas åt öster varifrån vatten från vägen respektive hussidan kan samlas upp och ledas vidare förbi huset.

* Cementförstärkningar bör avlägsnas från fasadputsen åt väster. I samband med detta kan stommen inspekteras samt vid behov lagas. Putslagning med kalkbruk eller bör ersätta tidigare cementlagningar. I första hand bör luftkalkbruk användas. Hydrauliskt bruk kan dock under vissa omständigheter vara acceptabelt. Motiv till föreslagen åtgärd är att fukt som tränger in innanför cementlagningar ej kan vädra ur på samma sätt som vid putsning med det mer genomsläppliga luftkalkbruket.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Fasaden avfärgas med traditionell kalkfärg ca vart 30:e år. Vid avfärgning och putslagning används puts som till sina egenskaper är så lik den befintliga

78 Dasset från sydost.

som möjligt. En långsiktig strävan bör dock vara en återgång till luftkalk som beståndsdel i såväl puts som avfärgningsskikt. Alla arbeten av detta slag bör ske under sommartid.

- * Översyn av fönsterbågar avseende främst kittning och bågunderstycken sker varje år. Linoljekitt respektive äkta linoljefärg används vid underhåll. Total ommålning sker vart 7-15:e år.

- * Höst eller vår utförs årlig rensning av hängrännor

- * Årlig besiktning av grund, fasad och tak utförs

- * Särskild vikt läggs vid att marken i anslutning till den västra fasaden städas från höstlöv etc. samt att marknivån ej heller av andra skäl tillåts höjas. Tillsyn av dike eller motsvarande som dränerar vägens vatten bort från byggnaden sker samtidigt i syfte att undanröja eventuellt uppkomna hinder för vattnets avledning..

12. Dass

Byggnaden är uppförd som dass tillhörande gruvfogdebostaden. Den är redovisad på 1886 års situationsplan för området och ligger utanför karteringsområdet för tidigare avritningar. Byggnaden är grundlagd på gråsten och uppförd i för ändamålet mycket kraftigt fyrkanthugget stolpverk. Fasaden utgörs av locklistpanel där underbrädorna är spikade med handsmidd spik medan locklisterna är spikade med trådspik. Underbrädorna är därmed sannolikt

äldre än locklisterna. Antingen har samtliga lister ersatts vid något tillfälle eller också har den tidigare fasaden utgjorts av stående slätpanel. Ingångsdörren åt öster är försedd med en återanvänd klinkkonstruktion av 1700-talstyp. Tömningsluckan åt väster utgörs av en återanvänd dörr. Taket är utfört som pulpettak med sparrar av samma dimension som stolpverket i väggarna. Taket är täckt med lertegel på ett undertak av lockbrädor.

Skador samt åtgärdsförslag

- * Tömningsluckan har rötskador och bör lagas upp. Samtidigt justeras marknivån i anslutning till luckan för att undvika liknande problem i framtiden.

- * Rötskador förekommer i undertaket varför en takomläggning erfordras. Undertaket bör i första hand lagas upp varvid friskt virke återanvänds och rötskadat ersätts enligt lika befintligt utförande. Befintligt tegeltak återläggs. Kompletteringspannor enligt lika befintligt utförande bör anskaffas i erforderlig utsträckning.

Fortlöpande underhållsåtgärder

- * Fasaden stryks med äkta falurödfärg ljus vart 20-25:e år

- * Årlig besiktning av grund, stomme, fasad, och tak utförs.

79 Magasinsbyggnaden från sydost, år 2004.

* Fönsterbågen i byggnadens dörr målas med linoljefärg som är fri från inblandning av andra bindemedel. Årlig bättring utförs allt efter behov. I samand med detta sker även översyn av kittning. Kittning utförs med linoljekitt. Total ommålning sker vart 7-15:e år eller efter behov.

13. Magasin

Byggnaden har fungerat som sädesmagasin till gruvfogdebostaden. Den är redovisad på 1886 års karta, saknas på 1798 års dito och ligger utanför karteringsområdet på den 1835, 1867 och 1878 år reviderade kartan. Byggnaden vilar på hörnstenar av gråsten och är uppförd i 1 ½ plan av liggtimmer. Timret är exponerat i fasaden och avfärgat med faluröd färg. Taket är av sadeltakstyp och är täckt med enkupigt lertegel på ett undertak av masoniteförstärkt lockpanel. Nocken täcks avnockbrädor. Taket lades om i samband med övriga reparationer på området under åren 1995-97. Planformen utgörs av ett rum per respektive plan. Vindsplanet har i sen tid inretts med väggfasta sängar. En brant invändig magasinstrappa förbinder de båda planen. Golvet i bottenplan är omlagt i sen tid varvid bjälklaget lagts direkt på marken.

80 Bottenbjälklaget ligger direkt mot mark vilket leder till rötskador i en torpargrund.

Skador samt åtgärdsförslag

* Marknivån är för hög åt norr och nordväst vilket medfört rötskador i norra gavelns syll. Marknivån bör sänkas där den nu är i kontakt med stomvirket och den rötskadade syllen bör bytas mot ny enligt lika befintligt utförande och bearbetning.

* Grundläggningen av bottenplanets golv direkt mot mark kommer att medföra fuktproblem. Konstruktionen bör därför göras om varvid golvbjälkarna grundläggs på stenar som ligger fria från jord.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Fasaden avfärgas vart 20-25:e år med falurödfärg ljus utan tillsats av linolja eller annat organsikt bindemedel. Vindskidor, vattbrädor ochnockbrädor kräver tätare

81 Gethuset från sydväst, år 2004.

underhåll och kan som alternativ till fasadens rödfärg strykas med rödtjära.

* Fönstersnickerier målas var 7-15:e år eller efter behov med linoljefärg som är fri från förstärkning med alkydolja eller annan typ av avvikande bindemedel. Årlig bättring av utsatta delar så som bågunderstycken sker allt efter behov. Det samma gäller kittkomplettering där endast linoljekitt bör användas.

* Dörren stryks vart 8-10 år med äkta dalbränd trätjära.

* Årlig besiktning av grund, stomme och tak utförs

* Årlig rensning av hänggrännor utförs.

lockpanel. Taket är utfört som sadeltak med täckning bestående av enkupigt lertegel på ett undertak av masoniteförstärkt bräddtak där brädorna ligger på lock. Nocken är täckt mednockbräddor. Byggnaden rustades i samband med övriga åtgärder 1995-97. Den har enligt uppgift fungerat som fähus. En installation med en docka föreställande en luffare finns i byggnaden idag.

Skador samt åtgärdsförslag

Byggnaden är i gott skick och kräver endast fortlöpande underhåll.

14. Gethus

Liten knuttimrad byggnad som är grundlagd på hörnstenar av gråstenar. Byggnaden är belagd från och med 1886 års kartering av området. Den ligger utanför tidigare motsvarande karteringars geografiska avgränsning. Byggnadens utformning tyder på en tänkbar tillkomsttid före 1870-talet. Det kan möjligen röra sig om en 1700-talsbyggnad. Grunden har fyllnadsstenar. Liggstimret är exponerat i fasad och rödfärgat. Ingångdörren som sannolikt är tillkommen i sen tid och utan direkt förlaga är tjärad och utförd av

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Stommen avfärgas med äkta falurödfärg ljus vart 20-25:e år. Vindskidor, vattbräddor ochnockbräddor stryks med tätare intervall allt efter behov. För att förlänga underhållsintervallen på dessa utsatta delar kan de strykas med rödtjära, baserad på falurödfärg och äkta dalbränd trätjära.

* Dörren tjärstryks vart 8-10:e år med äkta dalbränd trätjära.

82 Bostadshuset från nordost. Blandningen av konstruktionsteknik där bottenvåningen är timrad medan vindsvåningens väggar är uppförda som regel eller stolpverk antyder att byggnaden förhöjts vid något tillfälle.

15. Bostadshus

Byggnadens existens är belagd från och med 1886 års karta. Den ligger utanför karteringsområdet för 1798 års karta liksom för den vid tre tillfällen under 1800-talet reviderade versionen av denna. Byggnaden har sedan 1937 fungerat som ett bostadshus. Tecken i byggnadens resning, planform, läge samt murstockens läge i byggnaden tyder på att byggnaden möjligen tidigare kan ha haft funktionen av tvättstuga/brygghus. Skorstenen är tegelmurad och putsad ovan tak. Bottenvåningen är timrad medan halvplanet är utfört i regelstomme vilket kan indikera en påbyggnad. Möjligen har byggnaden ursprungligen varit en enkelstuga med bostadsfunktion vilken under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal ombyggs till tvättstuga eller annan ekonomifunktion varefter den återigen omvandlats till bostad. En inglasad veranda åt väster är tillkommen under 1950-talet. Verandan är enkelt snickrad där grundläggningen utgörs av stolpar och glasningen är utförd av återanvända fönsterbågar. Årtalet 1957 är ristat i cementen som grundlägger en av verandans uppbärande stolpar.

Bottenvåningen är klädd med liggande fasspontpanel medan halvplanet är klätt med stående locklistpanel där locklisterna är oprofilerade med ett fyrkantigt snitt. Verandans bröstning under den heltäckande övre glasningen är utförd i stående slätpanel. Vindsvåningen är sekundärt inredd. Ursprungligt invändigt trapplopp är borttaget till förmån för ett bostadsrum. Vindrummet har tills nyligen istället varit tillgängligt via en utvändigt trappa vilken vid besiktningstillfället 2003 enligt uppgift hade rivits under detta år. Ingångsdörrens utseende indikerar att inredandet av vinden kan ha skett på 1950-60-talet, dvs. troligen samtidigt med byggandet av verandan. Byggnaden är rödfärgad med vita knutar samt vita omfattningar och fönsterbågar. Taket, utfört som sadeltak, är täckt med enkupigt tegel på ett troligen papptäckt undertak.

Skador samt åtgärdsförslag

Fuktfläckar i vindskammarens tak indikerar takläckage. Tegeltaket ligger ojämnt vilket indikerar tänkbara rötskador i tegelläkt.

83 Verandan är uppförd 1957 enligt ristning i betonggjutningen till en av grundläggningsstolparna.

* Takomläggning bör utföras varvid befintliga tegelpannor i största möjliga utsträckning bör återanvändas. Kompletteringspannor bör i första hand vara begagnade och av samma fabrikat och tillkomsttid.

* En ny fritrappa till vindsingången bör konstrueras. Foton av den gamla bör tjäna som förlaga.

* Komplettering bör ske där brädor saknas på verandans panel.

* Fönsterbågarna förefaller generellt sett vara i gott tekniskt skick. De bör dock snarast ommålas; där äkta linoljefärg utan alkydoljetillsats används; samt omkittas med linoljekitt. Befintliga fönsterglas bör återanvändas. Påträffas allvarligare rötskador exempelvis i bågunderstycken lagas skadan genom ilagning. Ett sådant arbete bör utföras av fönsterhantverkare eller person som besitter motsvarande kunskaper och använder samma metod.

* Algbevuxna partier av panelen tvättas med algtvättmedel som innehåller borsyra (Boracol eller motsvarande).

* Putsavfall förekommer på skorstenen. Skorstenskronan saknar regnskyddsplåt varför pipan om spisen ska användas sannolikt är i behov av tätning.

Görs murstocken i ordning bör skorstensmyningen förses med ett regnskydd bestående av en plan skiva som sitter på några centimeters distans från pipmyningen. Skivan får ej hämma draget i skorstenen men ska skydda den från frostsprängningar vintertid. Skivan monteras med distanspinnar på det skyddsgaller som ska ligga över mynningen för att hindra fåglar från att bygga bon i skorstenen.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Fasaden avfärgas vart 20-25:e år med äkta falurödfärg

* Fönster och dörrsnickerier liksom foder på knutar runt fönster och dörrar målas enligt befintlig kulör vart 7-15 år efter behov med äkta linoljefärg. Fönsterbågar bättras vid behov årligen. Kittkomplettering där äkta linoljekitt används utförs årligen vid behov.

* Årlig besiktning av grund, fasad och tak utförs varvid uppkomna brister åtgärdas.

* Årlig rensning av rännor utförs höst eller vår

* Troligen lär algtvätten få upprepas med jämna intervall

84 Fähuset från nordväst.

16. Fähus

Byggnad där västerifrån räknat funktionerna loge med ränne, oxstall, häststall/hönshus och ladugård med kalvkätte samsas under ett tak. De olika funktionerna ligger på rad i byggnaden med separata utgångar åt norr. Byggnaden är belägen på en plats som redan i en situationsplan från 1798 anges som plats för ekonomibyggnader till gruvfogdens jordbruk. En byggnad fanns redan då i samma läge. Möjligen kan delar av bottenplanets timmerstomme ha anor sedan denna tid. Den nuvarande byggnaden är belagd från och med 1886 års avritning av gruvområdet. Den ligger utanför karteringsområdet på den under 1800-talet vid tre tillfällen reviderade kartan av år 1798. Grunden är delvis murad och utgörs delvis av hörnstenar. Stommen i bottenvåningen är timrad. Halvplanet som utgör höskulle är uppfört i stolpverk och klätt med glespanel. Bottenplanets fasad är delvis klädd med fasspont på en timmerstomme som till del är exponerad i fasaden. Fasad och takfot är rödfärgad. Dörrar och fönster är målade med oljefärg. Taket har kraftigt utskjutande takfot vilket tyder på en tillkomsttid av nuvarande tak under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Taket är klätt med enkupigt tegel på ett undertak av stickspån. Stickspånen är spikade på läktverk av horisontellt liggande granslanor ovan takstol. Denna ålderdomliga läkning på en byggnad av denna storlek gör att man kan misstänka att takets tillkomsttid snarare ligger före ångsågsexpansionen under 1870-talet än runt

sekelskiftet 1900. På stilmässig grund kan man dock anta att taket inte är äldre än 1860-tal. Takfoten är klädd med längsgående brädor. Interiörerna i de olika djurstallen är generellt sett välbevarade. En intressant detalj med koppling till pumpstocksborren är den bevarade kranen till kalvkätten med tillkommande vatten via pumpstockar. Enligt uppgift har urinen i tillhörande urinbrunn under gruvperioden uppsamlats som råvara till krutbruket.⁷⁹ En vinkeltillbyggnad fanns tidigare på fähuset i detta läge, dvs. på södra långsidan. Den var ej uppförd då karteringen till 1886 års karta gjordes.

Däremot redovisas utbyggnaden på den ekonomiska kartan från 1958 (karterad genom flygfoto 1954-55). På 1983 års fritidskarta över området saknas den varför rivningen av den kan antas ha skett någon gång mellan de två sistnämnda åren.

Skador samt åtgärdsförslag

Fähuset tillhör de byggnader på området som i förhållande till sin betydelse är i störst behov av akuta upprustningsåtgärder. Tegeltaket ligger ojämnt varför man kan befara rötskador på tegelläkten. Rötskador förekommer främst i takfot. Undertaket håller ännu så länge förvånansvärt tätt. Vissa partier har dock rötat igenom. Takstolen är intakt med förbehåll för

85 Fåhuset är inritat på 1886 års karta över området.

86 Den fågård som fanns vid 1798 års kartering låg på samma plats som den nuvarande. Vid denna tid var den dock utformad som en kringbyggd gård. Det är tänkbart att huvudparten av byggnaden längst t.h. i bild kan ingå som en del i den nuvarande längan.

att rötskador på ovensidan av högbenen kan komma att uppenbaras i samband med eventuell friläggning av taket.

* Markytan i omedelbar anslutning till byggnadens fasader rensas från bråte som kan bidra till förnabildning genom ansamling av löv eller regnpåslag via takavvattningen.

* Taket bör snarast läggas om till sin helhet varvid befintligt undertak i största möjliga utsträckning bör bevaras under en tillkommande masonitetäckning. Närmast takfot bör stickspånen kompletteras. Takfotstassar bör lagas genom skarvning. Skadade takfotsbrädor kan ersättas med nya enligt lika befintligt utförande.

* Rötskador i stomvirke är av begränsad karaktär. Lagning bör ske genom iskarvning med nytt trä till lika befintligt utseende och utförande. Det samma gäller rötskador i mellanbjälklag.

* Visst behov av justering av fönster och dörrar finns. Ett T-postfönster samt överljusen vid två ingångar åt norr saknar fönsterbågar. Finns originalbågarna i behåll återmonteras dessa. I annat fall tillverkas nya med tidigare befintliga bågar som förlaga. Kittkomplettering bör utföras på fönsterbågar där så erfordras. Linoljekitt ska användas vid kittning.

Fortlöpande underhållsåtgärder

* Avfärgning med äkta falurödfärg sker vart 20-25:e år. Vindskidor ochnockbrädor kan strykas med rödtjära.

* Fönstersnickerier ommålas allt efter behov vart 7-15:e år. Översyn med bättring sker årligen.

* De svartmålade dörrarna till fåhusdelarna ommålas vart 7-15:e år med äkta linoljefärg (fri från förstärkning med andra bindemedel). Alternativt renskrapas dörrarna från färg varefter tjärstrykning med äkta dalbränd trätjära stryks vart 8-10:e år.

* Årlig besiktning utförs varvid eventuella uppkomna brister åtgärdas.

87 Interiörbild, taket sett från höskullen. Byggnadens undertak utgörs av stickspån vilka spikats på bärläkt av kluvet rundvirke.

Planering och prioritering

Ovanstående åtgärdsförslag till trots kan bebyggelsemiljön vid Skottvång med ett fåtal undantag sägas vara i ett relativt gott skick. Tre byggnader står inför akuta åtgärder som kräver större och mer kostsamma åtgärder. Det rör sig om nr 5, Gruvlave, nr 15, Bostadshus samt nr 16 fähus. Även nr 12 Dass är i akut behov av taköversyn. Byggnaden är dock så liten att det ej rör sig om stora kostnader. Det samma gäller för nr 8 Drivmedelsförråd där takteglet bör ersättas men där undertak och tegelläkt sannolikt kan återanvändas. Ska de tre större vårdbehövande objekten viktas mot varandra blir prioriteringen ur teknisk synpunkt

- 1 Fähuset
- 2 Bostadshuset
- 3 Gruvlaven

Vägs kulturhistoriska och pedagogiska hänsyn in blir prioriteringen:

- 1 Fähus
- 2 Gruvlaven
- 3 Bostadshuset

Samtliga fyra ovanstående objekt är i akut behov av takomläggning. Gruvlavens tak är tillfälligt skyddstäckt med presenning vilket är anledningen till att den ur teknisk synpunkt hamnar i prioritet nr 3 ovan. Gruvlavens panel bör dessutom bytas ut. Samtliga objekt bör åtgärdas snarast möjligt. Akuta åtgärder redovisas även för andra objekt. Ofta är dessa åtgärder dock enkla, snabbt åtgärdade samt genomförbara utan större kostnader. I flera fall syftar de till att förebygga mer omfattande skador längre fram. Sänkning av marknivå där mark når upp till timmerstomme är exempel på en sådan åtgärd.

Vårdplanen redovisar när det gäller skadebilden ett nuläge med förslag till akuta åtgärder som går utöver löpande underhåll. Bilaga 1 sammanfattar dessa akuta åtgärder med en sammanvägt teknisk och kulturhistorisk prioriteringsordning i skala 1-4. Där 1 definieras som åtgärder som bör ske omgående medan 4 markerar löpande underhållsåtgärder eller mycket långsiktiga åtgärder. Samtliga redovisade skador med prioritet 1-3 bör vara åtgärdade inom en 10-årsperiod.

Vårdplanens aktiva dokument utgörs av tre excelfiler (bilaga 2-4) vilka har till syfte att underlätta planering av åtgärder samt att protokollföra vad som sker och har skett fortlöpande med byggnader och anläggningar.

Bilaga 2 utgörs av ett besiktningsprotokoll som är tänkt att användas i samband med årlig besiktning. Iakttagelser samt i förekommande fall åtgärder noteras och protokollet arkiveras för att bilda underlag och ge åtgärdshistorik inför vårdplanering.

Bilaga 3 utgör det framåtriktande vårdplaneinstrumentet. På basis av besiktningsprotokoll (bil. 2), förväntade intervall i kombination med besiktning (bil. 4) och nu under de närmsta åren framåt även akuta åtgärder (bil. 1) görs 5 åriga vårdplaneringar där åtgärderna prissätts och kopplas till uppställda budgetramar. Denna vårdplan anger ej kostnader för åtgärder. Tanken är att dessa uppgifter tas fram genom ett tidigt offertförfarande vilket bör ge framförhållning när det gäller tillgång på hantverkare, framtagning av byggnadsmaterial samt lämplig årstid för arbetenas genomförande.

Bilaga 4 utgörs av en underhållsjournal där tidigare och tillkommande åtgärder noteras. Upprustningsåtgärder liksom större underhållsåtgärder av typ ommålning noteras i detta protokoll. Åtgärder av typ rensning av rännen, tillrättning av tegelpannor etc. bör endast resovisas i besiktningsprotokollet (bil. 2). Syftet är att få en tydlig bild av underhållsintervall samt överblick gällande separata händelser med byggnaderna. För att dokumentet ska fungera långsiktigt måste det ständigt uppdateras av ansvarig förvaltare.

Källor

Litteratur/tryckta källor

Ekstedt Olle, Färgerna på gamla lantmäterikartor, Stockholm, Nordiska museet, 1987

Hahr Gösta, Åkers styckebruk, En vägledning i dess historia, bebyggelse och arkiv, Åkers styckebruk, Åker, 1975.

Magnusson Gert, Sörmländsk järnhantering, Spår av tid- Om sörmländska kulturlandskap i staden och på landet, Södermanlands museums förlag, 1996

Rinnman Sven, Bergsverkslexikon, Stockholm, 1788

Rinnman Sven, Grundritningar och profiler hörande till avhandlingen Mekaniken, Stockholm, 1794-1800

Sundström Eva. Projekt Åkers bergslag– förslag till handlingsplan, Sörmlands museum 2002-01-29

Svenska män och kvinnor, Biografisk uppslagsbok, 2, Albert Bonnier förlag, Stockholm, 1944

Talve Ilmar, Bastu och torkhus i Nordeuropa, Nordiska museets handlingar nr 53, Stockholm, 1960

Otryckta källor

Samtal med Kristian Brandt, arrendator, Skottvångs gruvområde, den 1 oktober 2003 respektive 27 februari 2004

Gustavsson Patrik, arbetsmaterial, kartsnitt och samtal efter riktad inventering av hagmarken öster om bebyggelseområdet vid skottvång den 24/4 2004

Intervju med Erik M Granberg, Laxne, född 1861, f.d. gruvfogde vid Skottvång, Nordiska museet, E.U.24816

Lidén Evert, exerpiering av Kapitalböcker, Åkers styckebruk för åren 1759-1770. Exerpieringen utfördes på uppdrag av Sörmlands museum och redovisades via telefonsamtal den 17/5 2004

Samtal med Hans Olsson, nu pensionerad f.d. förvaltningschef vid Åkers styckebruk, den 17 mars 2004 samt den 23 mars 2004

Samtal med Eva Serrander, arrendator Skottvångs gruvområde, den 19 mars 2004

Samtal den 22 april 2004 med Lars Serrander, Arvika, tidigare sommarboende i gruvfogdebostaden samt initiativtagare och i många fall utförare av till en stor del av de upprustningsarbeten som genomdrevs under 1960-70-talen (far till Eva Serrander).

Internetkällor:

www.skottvangsgruva.se/historia den 11/3 2004
www.skottvangsgruva.se/foton den 11/3 2004

Arkiv

Familjen Brant/Serranders familjearkiv. Foton och handlingar

Lantmäteriet, digitala historiska kartor: Södermanland, Gåsinge-Dillnäs, Skottvång 1:2, Lantmäterikartor, Geometrisk avritning av Anders Forssman, 1762, Akt: C24-77:1

Sörmlands museums arkiv:

- dagarkivet
- fornminnesregistret

Åkers bruks arkiv

- Situationsplaner
- Söderström C A, Beskrivning om Åkers bruk, handskrift från 1867

Åkers Hembygdsförenings arkiv

- fotoarkiv
- klipparkiv

Fotnoter

¹ Magnusson, 1996, s. 203

² Sundström, 2002, s.30

- ³ Nordiska museet, E.U. 34816. s. 403, Uppteckning: Berättelse av gruvfogde Granberg
- ⁴ Brandt den 27/2 2004
- ⁵ Magnusson, 1996, s 211
- ⁶ Sundström, 2002, s 32
- ⁷ Sundström, 2002, s. 32 samt uppgift K Brant och E Serrander 27/2 2004
- ⁸ Sundström, 2002, s 32
- ⁹ www.skottvangsgruva.se/foto, s.4, 11/3 2004
- ¹⁰ Magnusson, 1996, s.211
- ¹¹ Lidén, Evert, Ordförande vid Åkers hembygdsförening, Samtal den 23 mars 2004
- ¹² Fornminnesregistret, Södermanland, Gåsinge-Dillnäs socken, nr 220. I sammanhanget kan nämnas att författaren vid besiktning den 18 maj 2004 påträffade skörbränd skrotsten (granit) i den igenstenade skärpningen sydväst om magasinbyggnaden (byggnad nr 13 i rapporten). Författaren tolkar detta som spår av tillmakningsteknik.
- ¹³ Åkers IF/Åkers hembygdsförening, 1983, s 26
- ¹⁴ Rinnman, 1788, uppslagsord: Tillmakning respektive Krut
- ¹⁵ Åkers bruks arkiv, Söderbergh, 1867
- ¹⁶ Engel, 1936, f. 6
- ¹⁷ Åkers styckebruks arkiv, Söderbergh, 1867
- ¹⁸ Magnusson, 1996, s. 208.
- ¹⁹ Åkers IF/Åkers hembygdsförening, 1983, s. 26
- ²⁰ Fornminnesregistret, Södermanland, Gåsinge-Dillnäs socken, nr 220.
- ²¹ www.skottvangsgruva.se/historia, s. 1, 11/3 2004
- ²² Åkers bruks arkiv, Söderbergh, 1867. Söderbergh tar i en egenkommentar till texten, uppgiften om gruvhålets ödeläggelse i kombination med kännedom om malmkroppen till intäkt för att verksamhet bör ha bedrivits i gruvhålet minst sedan 1500-talets mitt.
- ²³ Åkers bruks arkiv, Beskrivningen till den reviderade versionen av Geislers kartering av år 1798.
- ²⁴ När det gäller byggnadens och revideringens datering se resonemang nedan under objektbeskrivningen för maskinhuset. Uppgift om ångmaskin finns hos Söderbergh, 1867
- ²⁵ Åkers bruks arkiv, Söderbergh, 1867 respektive Geisler far och son m.fl., Afritning 1798 respektive revidering av 1798 års avritning år 1835, 1867, 1878 samt Åkers IF/Åkers hembygdsförening, 1983, s. 26
- ²⁶ Åkers bruks arkiv, Söderbergh, 1867
- ²⁷ Samtal med Hans Olsson den 17 mars 2004 respektive Kristian Brandt, den 27 februari 2004
- ²⁸ Söderbergh, 1867
- ²⁹ Hahr, 1975, s 11 samt Svenska män och kvinnor, 1944, s. 197
- ³⁰ Svenska män och kvinnor, 1944, s. 197
- ³¹ Söderbergh, 1867
- ³² Söderbergh, 1867
- ³³ Söderbergh, 1867
- ³⁴ Söderbergh, 1867
- ³⁵ Söderbergh, 1867
- ³⁶ Söderbergh, 1867
- ³⁷ Söderbergh, 1867
- ³⁸ Söderbergh, 1867 samt Geisler, beskrivning till 1798 års kartering
- ³⁹ Hahr, 1975, s. 10
- ⁴⁰ Söderbergh, 1867
- ⁴¹ Söderbergh, 1867
- ⁴² Lantmäteriet, Afritning , 1762, akt: C24-77:1
- ⁴³ Häradskartan 1905 samt karta över gruvområdet från 1798.
- ⁴⁴ E. Serrander, 19/3 2004
- ⁴⁵ www.skottvangsgruva.se/historia, s.1, 11/3 2004
- ⁴⁶ Samtal med Eva Serrander den 19 mars 2004
- ⁴⁷ Gustavsson, P, samtal den 26 april 2004 efter Gustavssons genomförda inventering den 24 april 2004
- ⁴⁸ Ekstedt, 1987, s.28.
- ⁴⁹ Åkers styckebruks arkiv, Söderström 1867.
- ⁵⁰ Åkers IF/Åkers hembygdsförening, 1983, s. 30.
- ⁵¹ Åkers styckebruks arkiv, Söderberg 1867
- ⁵² Rinman 1794-1800
- ⁵³ I detta avseende skiljer sig pumpstocksborren från kanonrörsborren. I det senare fallet roterar kanonröret medan borrhålet är fast.
- ⁵⁴ Brandt, 1/10 2004
- ⁵⁵ Brandt, 27/2 2004
- ⁵⁶ Brandt, 27/2 2004
- ⁵⁷ Brandt 27/2 2004
- ⁵⁸ Serrander L, samtal den 22/4 2004
- ⁵⁹ Serrander L, samtal den 22/4 2004
- ⁶⁰ Vad gäller tradition vid grundläggning se Talve, 1960, s.29
- ⁶¹ Sundström, 2002, s.31
- ⁶² Serrander, samtal den 22/4 2004
- ⁶³ Dateringen av byggnaden på kartan görs utifrån hur byggnaden ritats och färglagts på kartan. Gruvschaktet motsvarar ej heller läget för byggnaden. I samband med senare revidering har provschaktet av år 1839 ritats in. Detta schakt skär byggnaden i dess västra del.
- ⁶⁴ Åkers styckebruks bruksarkiv, Skottvångs Jerngruva MI 226
- ⁶⁵ Åkers bruks arkiv, Söderström, 1867
- ⁶⁶ www.skottvangsgruva.se/foton, s.4, 11/3 2004
- ⁶⁷ Serrander L, samtal den 22/4 2004
- ⁶⁸ Sörmlands museums fotoarkiv, foto Karl Andersson, 1938
- ⁶⁹ Åkers hembygdsförenings arkiv, foto och klippärm
- ⁷⁰ Om Bianchinis foto säkert kan beläggas vara taget av honom vid hans besök 1918 så är det andra fotot feldaterat. I så fall fanns skorstenen kvar parallellt med transformatorn (uppförd 1916) under minst ett par år. En kortare rälsbana mellan gruvlaven och skrotstensvarparna är belagd redan på 1886 års karta. Möjligheten finns därmed att det foto som tillskrivs Bianchini år 1918 är taget något tidigare och att det således är den äldre rälsbanan och inte 1918 års järnvägssträckning som syns i bild. Författaren har i detta sammanhang inte haft utrymme för att kontrollera källorna i detta avseende.
- ⁷¹ Serrander L, samtal den 22/4 2004. Lars Serrander

berättar att rivningsshotet hade ett samband med att den tidigare ägaren av bruket Rutger von Seth avlidit år 1966. Den förvaltare som i praktiken därigenom fick utökad beslutsrätt över brukets anläggningar delade ej von Seths intresse för Skottvång. Personkemin mellan Serrander och förvaltaren fungerade dessutom dåligt i jämförelse med hur situationen varit under von Seths tid. Serrander gick därför till von Seths änka som genom sitt inflytande fick rivningsplanerna avstyrda och gav klartecken till etablerandet av vårdshuset.

⁷² Dateringen baserad på linjeföring och sättet att färglägga taket vid inritandet av byggnaden på kartunderlägget. Denna stil förekommer under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. Se. Ekstedt, 1987, s.28

⁷³ >K Brandt, 27/2 2004 respektive E Serrander 19/3 2004

⁷⁴ Brandt, 27/2 2004

⁷⁵ När det gäller datering av byggnaderna på den reviderade kartan vars underlag är från 1798. baserar denna på det maner avseende linjeföring och färgläggning som samtliga byggnader är inritade med. Stilen är utmärkande för sent 1700-tal och tidigt 1800-tal men ersätts av ”den industrialistiska” stilen under 1800-talets senare hälft. Se tidigare resonemang samt Ekstedt, 1987, s. 28

⁷⁶ Räkenskaperna innehöll enligt Lars Serranders minnesbild exempelvis uppgifter om leveranser till Norge. Serrander tillvaratog en stor del av dessa handlingar. Dessa förvarades i magasinet (nr 7 Förråd) som vid denna tid fungerade som ett museum. Samtal med Serrander den 22 april 2004.

⁷⁷ Kartskiss och arbetsmaterial efter inventering av Patrik Gustavsson, Sörmlands museum den 24/4 2004.

⁷⁸ Serrander Eva, samtal den 26 april 2004

⁷⁹ Brandt 27/2 2004

